VOLODYMYR HNATIUK

Rusíni v Uhrách

Чи закарпатські Українці автохтони?

Мадярська свобода

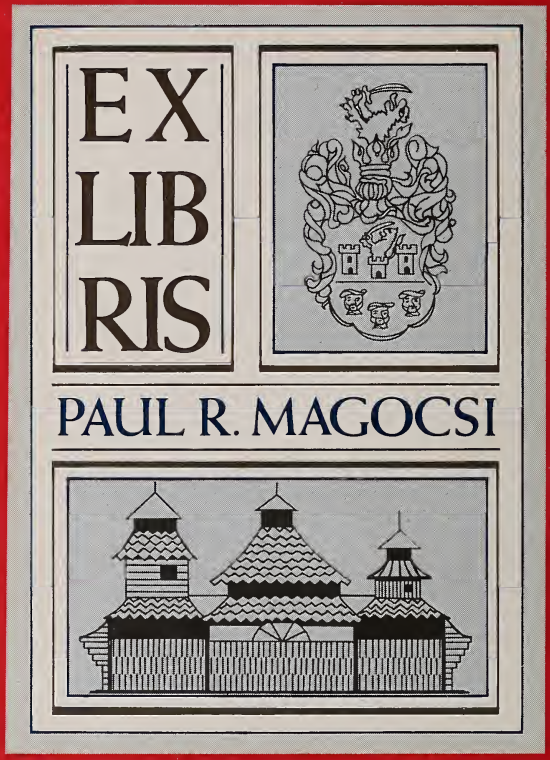
EX
LIB
RIS
PAUL R. MAGOCSI

SLOVANSKÝ PŘEHLED

SBORNÍK STATÍ, DOPISŮV A ZPRÁV ZE ŽIVOTA SLOVANSKÉHO

REDAKTOR

ADOLF ČERNÝ

ROČNÍK I.

S 19 PODOBIZNAMI A 2 MAPKAMI

V PRAZE 1899
KNIHTISKÁRNA F. ŠIMÁČEK, NAKLADATELÉ

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/rusinivuhrch00hnat

VOŁODYMYR HNAŤUK:

Rusíni v Uhrách.

I.

Uherští Rusíni původem, tradicí, dějinami a literaturou, typem ethnografickým i ústním podáním jsou částí ukrajinsko-rusínského národa, který obývá východní část Haliče a jižní část ruské říše a v celku má nyní více než 25 milionův duší. Do XVI. stol. byli uherští Rusíni národem svobodným, měli značnou samosprávu, byli vyznamenáváni na královském dvoře, z jich středu brali si uherští králové poboční stráž, a Rusíni znamenitějších rodů měli velký vliv v královské radě. V XVI. století začali Maďaři vytlačovati Rusíny jakož i ostatní nemaďarské národy z důležitějších úřadův a časem nastalo i pronásledování Rusínův zejména pro pravoslaví. Nic nebyla platna církevní unie, nic nebyl platen titul apoštolských vikářův, udělený římskými papeži uhersko-rusínským biskupům: latinští biskupové považovali je za své vikáře a vměšovali se neustále do záležitostí ruské církve, a vláda stavěla se vždy nepřátelsky proti Rusínům.

Tento stav trval do časů Marie Teresie a Josefa II. Marie Teresie přičinila se o zřízení samostatné eparchie mukačovské, obdařila biskupa, kapitolu i seminář pozemky i penězi, darovala klášter po jesuitech, kostel a zámek ungvarský na biskupskou residenci, kathedrální sobor, seminář a theologické museum, postavila duchovenstvo rusínské ve všem, jmenovitě ve věcech duchovních, na roveň latinským kněžím a tím způsobem zabezpečila Rusínům jistou církevní samostatnost. Roku 1774. založila Marie Teresie při kostele sv. Barbory ve Vídni generální řecko-katolický seminář. Uherským Rusínům bylo v něm vyhrazeno 12 míst, a to 10 pro eparchii mukačovskou a 2 pro prašovskou, jež povstala později. Tím způsobem umožnilo se Rusínům vzdělávání v sídelním místě říše. Asi r. 1750 zřízena byla též v Mukačově bohoslovecká škola, v níž učilo se slovansko-rusínsky (r. 1778 proměněna v seminář a přeložena do Ungvaru) tak, že mezi tehdejšími Rusíny vyrostlo hnutí, jež nejen dosti sil vychovalo pro domov, nýbrž i Haliči, ba i Rusku je dodávalo. Jména Bałuďanského, Juryje Huce-Venelika, Orłaje, dále Ivana Zemančyka, Petra Łodije zaujímají dosud čestné místo v dějinách rusínského školství i v literatuře. Uherští Rusíni vychovávali nejen ve vídeňském semináři, nýbrž i ve lvovském, byli tu i tam rektory (jako Michajło Ščavnyćkyj ve Lvově, Samijło Vulkan, Bačynśkyj, Noď a j. ve Vídni). Zdálo se po nějaký čas, že se uherská Rus stane zřídlem, z něhož se rozlije živá voda po celé ukrajinské Rusi.

Vše to vzalo za své. Proč?

Roku 1825 založili si Maďaři v Pešti Akademii věd, a vlivem druhých národův začali se také obrozovati národně, tvořiti si národní jazyk a zaváděti jej do veškerých úřadův i do vojska. Od té doby začáli se Maďaři domáhati plné politické samostatnosti, od té doby nastala nadobro maďarisační činnost. Konečně r. 1848 přijal peštský sněm zákon, dle něhož zaváděla se maďarština za úřední jazyk do všech úřadů v zemích koruny uherské a tudíž i v uherské Rusi. Nebylo nikoho, kdo by mohl se postaviti na odpor: ztratilit Rusíni nejnadanější své lidi buď emigrací, buď smrtí, buď odpadlictvím na stranu maďarskou — nikdo se ani neozval.

Zatím vypukla r. 1848 revoluce. Rusíni stáli na straně rakouské — jen menší část šla s Maďary. Za to rakouská vláda, potlačivši povstání, začala se k Rusínům chovati laskavěji a připustila je k účasti v politickém životě. Dne 19. října r. 1849 přijela do Vídně deputace uherských Rusínů, v níž byli: Dr. Mychajło Vivsjanyk, lékař ve Vídni, Adolf Dobrjanśkyj, tehdy vojenský komisař v ruském vojsku, Dr. Vinkentyj Aleksovyč, lékař ve Vídni, kněží Ivan Sołtys, Viktor Dobrjanśkyj a Aleksander Janyćkyj. Deputace odevzdala císaři tuto petici: Uherští Rusíni žádají: 1. aby zavedena byla rakouská konstituce ze dne 4. března r. 1849; 2. aby jim určeno bylo zvláštní politické území; 3. aby ustanoveny byly ethnografické administrační okresy, bez ohledu na dřívější rozdělení Uher na komitáty; 4. aby založeny byly rusínské národní školy, rusínská gymnasia, rusínská právnická akademie v Ungvaru, a aby lvovská universita proměněna byla v rusínskou; 5. aby byl brán zřetel na Rusíny při obsazování úřadův, a do úřadů v rusínských okresech aby dosazováni byli jedině úředníci znalí jazyka rusínského; 6. aby byl vydáván rusínský úřední list s podporou vládní; 7. aby rusínští úředníci, kněží, učitelé byli rovnoprávní s osobami téhož stavu druhých národností: 8. aby i ve vojsku při postupu brán byl zřetel na Rusíny, jakož i aby při centrálních úřadech ve Vídni ustanovováni byli Rusíni; 9. aby při rusínských plucích ustanoveni byli rusínští plukovní kaplani.

Malá část těchto požadavků byla splněna. Bez ohledu na chudobu rusínského národa byly zřízeny v mnohých místech dvojtřídní obecné školy a nedělní školy opakovací pro dospělé, s rusínským vyučovacím jazykem; vedle toho v mnohých místech založeny byly školy farní, na nichž učili „ďáci“ — a to dobře učili. Když rakouská vláda jmenovala Dobrjanśkého nadžupanem 4 ruských komitátův se sídlem v Ungvaru, zavedl tento v administraci rusínský jazyk, obsadil mnoho úřadův rusínskými seminaristy, postaral se o to, aby v ungvarském gymnasiu náboženství, dějepis a rusínština vyučovaly se rusínsky, zavedl rusínské nápisy ulic ungvarských, ba, co bylo něco dosud neslýchaného, i nápisy ve vsích, označující jméno místa a okresu. Jeho výborné organisační nadání zelektrisovalo celou uherskou Rus, hnulo jí k životu.

Bohužel, že ten život nestanul hned na národním stanovisku, tak, že bylo vše dobře jen dokud jej podporovala vláda, nebo alespoň mu nepřekážela; když však za vlády Beustovy nastal dualismus a Maďaři vstoupili na šíji všem svým odpůrcům z roku 1849, zaniklo i rusínské hnutí, začala se znova maďarisace, a to mnohem usilovnější a bezohlednější, nežli kdykoliv dříve. Proti Rusínům obrátili Maďaři celou svou nenávist, již chovali proti Rusům za porážku r. 1849. Ničiti Rusíny, stalo se přímo vlasteneckou povinností maďarskou, bez ohledu, že plnění této povinnosti, prý vlastenecké, mělo v zápětí hospodářský úpadek, duševní temnotu a malomocnost národa půlmilionového, že vylučovalo od civilisačního rozvoje a pokroku celé rozsáhlé komitáty, demoralisovalo a přivádělo k úplnému zdivočení mravnímu uhersko-rusínskou intelligenci, zejména onu její část, jež by dle svého povolání byla povinna státi po straně lidskosti a mravních ideálův — totiž vyšší i nižší duchovenstvo.[1]) To jest příčinou, proč pozdější stav uherských Rusínův jest neobyčejně smutný. Přihlédněme k němu blíže!

Přirovnáme-li intelligenci uhersko-rusínskou — nemluvím již ani o intelligenci jiných západních národův — k intelligenci haličsko-rusínské, vypadne přirovnání v neprospěch oné. Jest, celkem vzato, velmi neuvědomělá. Abych nebyl podezříván ze strannictví, dovolávám se cizího mínění: „Uherští intelligentní Rusíni, jak světští, tak duchovní, nevyznačují se velkou dávkou uvědomělosti. Politikou, vědou, literaturou zabývají se nemnoho, za to dbají více o osobní pohodlí a prospěchy. Ba vědí málo i o uherských poměrech a hnutích, nelze se tedy diviti, že o věcech haličských nemají ani ponětí. O poměru Rusínův k Polákům a Rusům, o ukrajinsko-rusínské literatuře a národně-politickém hnutí, o politických stranách haličských Rusínův, o tom všem vůbec nevědí naši zakarpatští bratří — zhola nic.“ [2]) Není však nic divného, že tak tomu jest: pohleďme jen, jak, kde a kým jsou uherští Rusíni vychováváni.

Největší místa v uhersko-rusínském Podhoří jsou městečka Syhot, Munkač, Ungvar, Prašov a Košice. Ani jediné z nich nemá nárokův, aby se stalo ohniskem jakékoliv kultury. Jsouť to obyčejná špinavá, židovská městečka, jakých je plno v Haliči a v Uhrách, a jež zasloužila si názvu „děr“. V takovýchto „děrách“ dostává se prvních dojmův těm z Rusínův, kterým osud dopřál povznésti se nad obyčejnou úroveň života a dostati se do školy. Tam se učí — nepočítaje v to škol normálních — osm let v gymnasiu, hlavně řeči maďarské a dějinám, v duchu hrozně vlastenecko-chauvinistickém. Jiné školní předměty jsou zatlačeny do pozadí.

---

[1]) І ми в Европі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячолїтія. Str. 6.—14.

[2]) V. Осипчукъ: Вражіня з Угор. Руси. Str. 28.

Žáci ovšem čtou pouze maďarské knihy, jelikož jiných čísti neumějí a nesmějí, byť by i uměli. A jelikož maďarská literatura nerozvinula se ještě do té míry, aby v každém směru mohla ukojovati životní potřeby mladé duše, není divu, že mladý člověk odcházeje ze školy střední s vysvědčením dospělosti, je velmi málo sečtělý. Ba, co jest ještě horší, jest opojen maďarským chauvinismem, nedovede se vznésti — až na nepatrné vyjímky jednotlivcův — nad všednost, uzavírá se sám v sebe a jest navždy ztracen pro práci k pokroku lidstva.

Větší počet Rusínův po ukončení gymnasia jde na bohosloví, hlavně z té příčiny, že nalézá tam bezplatné vydržování; malý počet jde na práva a jenom nepatrné procento na filosofii a medicinu.

Středisky bohosloveckého studia pro uherské Rusíny jsou Ungvar a Prašov, opět tytéž „díry", o nichž jsme svrchu mluvili. Mladík vzdálen tu po pět let od světa, od všeho civilisačního snažení, zakrňuje již zcela, stává se nepřístupným jakémukoliv rozumování, a když odtud odejde, nedbá o nic, než o sebe sama.

Nelépe děje se s právníky, kteří většinou studují v košické právnické akademii. Pochybuji, že by tam bylo lze zajímati se více o snahy kulturní nežli v Ungvaru. Nejintelligentnější lidé z uherských Rusínův mohou vycházeti z filosofie a mediciny, již proto, že studují v Budapešti, městě to evropském, s velkými knihovnami, musei atd. Tito však, maďarisováni již na gymnasiích, v středisku maďarského života odcizují se zcela a navždy věci rusínské.

A tak rusínská intelligence jest již v zárodku hubena. Dodáme-li k tomu, že většinou učí ji také učitelé, vychovaní v týchž zásadách a v právě takových „děrách", pochopíme úplně zoufalý stav Rusínů v Uhrách. A přece tam bylo kdysi jinak, byliť tam lidé s ideály, a po revoluci r. 1849, kdy celé Uhry byly rozděleny na pět administračních krajův a skoro všechny komitáty obydlené Rusíny byly spojeny v jeden košický kraj, tehdy nejeden Rusín snil o obnovení rusínského vojevodství, jaké kdysi bylo za Korjatovyče. jehož nedávno před tím objevil Bazilovyč ve své práci: Brevis notitia fundationis Koriatovics. (Cassoviae 1779—1781, tři díly.)

Až jednou nastane náprava poměrův uherské Rusi, bude nutno začíti od reformy ústavův, v nichž se vychovává intelligence, jinak veškeré úsilí ku povznesení toho kraje málo přinese úspěchův. Proto by musili Rusíni dostati aspoň dvě svá gymnasia s vyučovacím jazykem rusínským, aspoň dva semináře, několik stolic na právnické akademii v Košicích, stolici rusínského jazyka a literatury na pešťské universitě, a oba bohoslovecké semináře musily by býti proměněny v rusínské.

Ačkoliv dnešní pokolení intelligence uherských Rusínův jest zcela pomaďarštěno, pociťuje v sobě přece při styku s lidem jakési příbuzenství s ním. Ochrymovyč o tom píše:

„Ač uhersko-rusínská intelligence je naskrz zmaďarisovaná, cítí v sobě přece cosi rusínského. Cit ten jest slabý, neurčitý, nejasný, tak že není nadějí, že by z něho něco kloudného se vyvinulo, že by z něho za příznivých podmínek vzniklo národní hnutí. Vlastenectví uherských Rusínův záleží ve lnutí k rusínskému vyznání (řecko-katol.) a v tajné sympathii k Rusku a pravoslaví, v tichém, sotva slyšitelném nářku na maďarský útisk. Naši rodáci za Bezkydami sžili se s názorem, že řecko-katolické obřady vyčerpávají úplně obsah rusínské národnosti, dle nich je dobrým Rusínem, kdo drží se houževnatě „rusínské víry“.[3]) — O této charakteristice lze říci, že vystihuje dobře ráz uhersko-rusínské intelligence.

Uherské Rusíny vyznačuje (a dle mého náhledu jest překážkou jejich národního rozvoje) rusofilství, jemuž podařilo se zcela náhodou jen se tam zakořeniti. V té příčině jest uherská Rus snad jediným krajem v Evropě, v němž do konce XIX. století intelligence nedovedla se národně obroditi a poznati, čím vlastně jest. Stýkal jsem se nejednou s takovými rusofily, poznal jsem i takové, kteří byli svědky maďarské revoluce a jejího úpadku, způsobeného ruskými vojsky. Nejkrásnějšími vzpomínkami těchto lidí jsou vypravování o pochodu ruského vojska: při tom rozzařují se jim oči, usmívají se ústa, rozpalují se tváře, hlas se zvyšuje, zdá se, že zmládli. Jejich přesvědčením jest, že by měli všichni Slované bezpodmínečně státi se Rusy. Uherský Rusín nemůže pomýšleti na jakékoliv hnutí, neboť by je Maďaři hned v zárodku utlumili. Přijde však prý čas, kdy ruská děla stanou na vrcholcích Karpat obrácena proti uherské nížině, a tenkrát nastane Rusínům nový život, vezmeť je mohutné Rusko pod svá křídla. Ukazováno mi dokonce příslušné místo — v proroctví sv. Jana v Apokalypse!

Velmi dobře charakterisuje uhersko-rusínské moskvofilstvo Drahomanov: Nacionalismus uhersko-rusínský musil nabyti rázu moskvofilského již proto, že byl a jest dosud „pouhým nacionalismem“ bez příměsku sociálního. Takový nacionalismus vždy tíhne k státu a nikoliv k národu; a není-li tu státu ukrajinsko-rusínského a je-li tu stát moskevsko-petrohradský, jest zcela přirozeno, že nacionalismus uhersko-rusínský bude myšlénkami lnouti k tomuto státu. K tomu ještě v dějinách uherské Rusi nebylo kozáčtiny ani protipolského národního hnutí, jež se jevilo také v Haliči, zanechalo stopy i v haličsko-rusínských národních písních a podáních a stalo se tam základem národovství. Národ uhersko-rusínský vstoupil do 19. století bez národně politických tradicí, které by mohly jeho intelligenci imponovati. Za to ve prospěch moskvofilství imponovaly mu dva fakty: 1. Kariera několika „Karpato-Rusův“ v Rusku a 2. ruská okkupace Uher. Tehdy poprvé po tisíci letech před očima Rusínův hrdý vladyka, Maďar, sklonil

[3]) V. Ochrymovyč: l. c., str. 26—27.

se před silou, jež nazývala se „ruskou“ (maďarsky „orosz“ značí Rusa i Rusína), a to teprve tehdy, kdy se ukázalo, že ani sám velký „císař“ neměl dosti sil, aby ho pokořil. [4])

Intelligence uhersko-rusínská nic nedbá o lid; o nějakých demokratických ideách, o hnutí osvětovém, hospodářských nebo politických snahách ku prospěchu uhersko-rusínského lidu se tam nikomu ani nesní, tak že po té stránce jest uhersko-rusínská intelligence daleko za haličsko-rusínskou, ba nelze ji ani k ní přirovnávati. Uhersko-rusínská intelligence jest celkem zmaďarisována a odcizena prostému lidu, a to jest zejména příčinou, že mezi uherskou a haličskou Rusí není téměř žádných styků. [5])

Právě takové vysvědčení dal uhersko-rusínské intelligenci Dr. Keindl. [6]) Tento stav uhersko-rusínské intelligence nelepší se ani nyní, ač oba časopisy „Nauka“ i „Nedělja“ vyzývají k zakládání čítáren, založen a bratrstev, jež v případě úmrtí člena vyplácejí rodině jakýs obnos. Pokud mi známo, jsou v celé uherské Rusi pouze tři rusínské čítárny a jediná dobře zorganisovaná, stanovami opatřená záložna s jměním přes 20 tisíc. Je to bez odporu trochu málo. Jest zřejmo, že uhersko-rusínská intelligence nepochopila dosud, že jen tehdy pevně stane na nohou, bude-li národ hospodářsky silen.

Výše mluvil jsem o dnešní výchově intelligence v středních a vysokých školách; nebude zbytečno, povím-li ještě něco o obecném školství. Mohlo by býti čistě národním, jelikož v Uhrách jest škola konfessionální, a není tedy nic snazšího, než zavésti vyučovací jazyk rusínský, tím spíše, že jiní národové uherští, Srbové, Němci, mají svou národní školu s mateřským vyučovacím jazykem. K tomu jest zapotřebí jen dobré vůle obou rusínských konsistoří. Bohužel, té se nedostává. V konfessionálních školách učí se rusínské děti sotva rusínské abecedě a ničemu více. Dodáme-li k tomu, že v rusínských komitátech jsou také zemské školy, v nichž se nevyučuje ani rusínské abecedě, nebude se nikdo diviti, že u uherských Rusínů počet analfabetů dosahuje 70%! O tom, jak se v rusínských školách učí, slyšme, co praví V. Ochrymovyč: [7])

V současných školách v Uherské Rusi vyučuje se trochu rusínskému, většinou však maďarskému písmu. Vyučování ruskému písmu pokládá se toliko za prostředek k vyučování maďarskému písmu a jazyku. Učitel má povinnost učiti děti maďarským frazím a mluviti s nimi maďarsky. Přirozeno jest, že tato methoda zejména na počátku roku vypadá dosti komicky. Školní úřady bedlivě dbají o to,

[4]) Драгоманов: В справи Угор. Рус. Str. 7.
[5]) V. Ochrymovyč: l. c Str 19., 20
[6]) Viz jeho článek „*Aus dem ungarischen Marmarosch*“, Beilage zur Allg. Zeitung, München 1898, Nr. 50.
[7]) V. Ochrymovyč, l. c., str. 19

aby vyučování maďarštině mělo dobrý úspěch. A skutečně v mladém pokolení setkáváme se čím dál s více jednotlivci, rozumějícími písmu i hovoru maďarskému. A jelikož vyučování maďarštině absorbuje veškeru energii učitelův i žákův a většinou bez úspěchův, jest pokrok školní osvěty vůbec velmi chabý a loudavý.[8]) A přece uhersko-rusínský lid není osvětě nikterak nepřístupen. Rád by se učil, nemá však kde, jak a od koho. Nejlépe o tom svědčí slova jednoho venkovana, jež napsal v dopise spolku „Prosvitě" ve Lvově: „Dostal jsem od vás knihy, pěkně vám za ně děkuji. Nečetl jsem ještě takových, neboť jich u nás v Uhrách ani dostati nemůžeme. U nás máme toliko uherské knihy, těch však nemám rád, neboť jsem Rusínem. U nás, bratří, jest nejedna běda: u nás máme maďarské učitele, třeba byli rodem Rusíny; štítí se rusínské řeči, bratří Rusínův, ba i ve škole s dětmi nemluví rusínsky, nýbrž maďarsky. V Uhrách Rusín není pokládán za člověka. Prosím vás tedy, buďte tak laskavi, posýlejte nám dobré knihy, nemámeť u nás skoro žádných . . . a já velice rád čtu. My, kdybychom neviděli kalendářů v Ungvaru, neviděli bychom knih vůbec." [9])

Jest patrno, že takovéto poměry nemohou přispěti ku povznesení uhersko-rusínského lidu v ohledu hospodářském. Není divu, že takový neuvědomělý lid lze vykořisťovati všemi způsoby. Nikde, na celém území obydleném Rusíny není tolik Židův, jako na uherské Rusi. Kdežto jest v Rusku Židům na vsích pobyt zakázán, v Haliči žije jich 2—10%, v uhersko-rusínských vesnicích dosahuje počet Židův 20—70%! Rusíni žijící v neúrodných horách schudli tak, že nebyli na mnohých místech s to, aby platili daně; sekvestrator nemohl tu nic pořídíti, neboť nebylo ani, co by sekvestroval. To bylo přespříliš i maďarské vládě, tak že začala v poslední době uvažovati o prostředcích, jak pomoci rusínskému kraji. Pronajmula od hr. Schönborna v beregském komitátě půdu a pronajímá ji zase po malých částech rolníkům. Nedoplatky daní za několik let odepsala, dává jim na splátky dobrý dobytek, krávy a ovce, aby zlepšila rasu. Má také úmysl založiti v některém rusínském komitátě hospodářskou školu, po případě i školy řemeslnické, v kterých by se Rusíni naučili průmyslu, zejména dřevařskému, a mohli by jím opatřiti si výživu. Uskuteční-li vláda uherská tyto své úmysly, a budou-li Rusínům ku prospěchu, ukáže budoucnost.

---

[8]) V. Ochrymovyč, l c, str. 19.
[9]) Viz Житє і слово. 1897. Кн. I. Str. 54—55

VOLODYMYR HNAŤUK:

Rusíni v Uhrách.

II.

Volodymyr Hnaťuk.

Popsavše poměry, jaké byly a jsou na uherské Rusi, všimněme si ještě předáků uhersko-rusínských, kteří měli vliv na utvoření se takového života, jaký tam nyní panuje. Především si všimněme tamějších spisovatelů, kteří píšou — a někteří z nich dokonce hojně — neohlížejíce se na ostatní Rus, na rusínsko-ukrajinskou literaturu, ani netoužíce s ní se seznámiti. To jest fakt velmi karakteristický v nynější době, kdy všichni Rusíni-Ukrajinci snaží se o literární soustředění co největší. Jest karakteristickým i s jiné stránky: uhersko-rusínští spisovatelé snaží se zavésti do literárního jazyka jazyk ruský, jako to činí moskalofilé v Haliči a Bukovině. Ale kdežto haličtí moskalofilé čtou ruské spisovatele a snaží se jich následovati, — nečiní uherští Rusíni ani toho ani onoho. V dřívějších dobách bylo ještě lze mezi nimi spatřiti nějaké ruské knihy; avšak nyní jich tam nikdo nenajde, neboť čísti ruskou knihu znamená tolik jako spáchati zločin proti státu. A přece moskalofilský směr v literatuře mezi uhersko-rusínskými spisovateli nikterak nemizí, nýbrž stále se šíří, pokud ovšem v tamějších poměrech se může šířiti.

Uherští Rusíni mají dosti starou literární tradici. V knihovnách v Munkáči, Ungváru a Prešově zachoval se značný počet rukopisných i tištěných památek, které byly jejich samostatnými plody. Mnoho jejich rukopisných památek ještě očekává uveřejnění; mezi nimi jsou některé velmi zajímavé nejen pro svůj obsah, nýbrž i pro jazyk, kterým jsou sepsány. Možno, že po svém uveřejnění osvětlí se dosti prozkoumané dřívější věky, zvláště 17. a 18. stol. v celé rusínsko-ukrajinské literatuře.

O literární tradici dřívějších století až do maďarské revoluce r. 1848. nebudu mluviti; připomenu pouze, že do polovice 18. stol. psali uherští Rusíni rusínsky; od té doby začali již psáti latinsky a v našem století maďarsky. Někteří z těchto spisovatelů získali si dokonce vážného jména v dějinách maďarské literatury. O spisovatelích a činitelích, kteří vystoupili v době revoluce, již zde

promluvím, neboť oni bezprostředně souvisejí s nynějším stavem uherských Rusínů. V jejich čele stojí Dobrjanśkyj; po něm pak jde řada více nebo méně činných a vlivných spisovatelů. Těchto vzpomenu jen zcela krátce.

Adolf Dobrjanśkyj, nar. r. 1803. a žijící dosud v Insbrucku, byl vedle Duchnovyče pro uherské Rusíny první jiskrou, která je v době maďarské revoluce probudila k životu. Jsa neobyčejně nadán a vysoce vzdělán, byl téměř stvořen za vůdce, okolo kterého se všichni menší musili skupiti. Když pak ještě k tomu získal si zásluh o rakouskou vládu za revoluce, kdy byl vojenským komisařem při vzdání se Görgeye a obrátil na sebe pozornost vyšších kruhů (po té byl jmenován nadžupanem rusínských komitátů, povyšován pak do různých vysokých úřadů až za vlády Bachovy jmenován ministrem pro Uhry) — tu oči těch, kteří se aspoň poněkud cítili býti Rusíny, obrátily se k němu. Nikým nebyv zvolen, stal se přirozeným vůdcem uherských Rusínů. Veškero rusínské hnutí v letech padesátých a šedesátých soustřeďovalo se kolem něho, všechny úspěchy, kterých dosáhli Rusíni, byly jeho dílem. Snažil se sice vésti celé hnutí ve směru moskalofilském, avšak to by nebylo mnoho škodilo, kdyby nebyli Maďaři umlčeli Dobrjanśkého a kdyby on byl stál v čele hnutí toho aspoň do let osmdesátých. Do té doby byla by se mohla rusínská národní myšlenka upevniti a Rusíni byli by se rozdělili na dva tábory: čistě národní a moskalofilský, jako v Haliči. Ale stalo se jinak. Dobrjanśkyj byl přinucen odstoupiti z veřejného života a po jeho pádu také upadalo vše, co on učinil. Rusíni se rozdělili na maďarony a moskalofily; oni, majíce za sebou vládu a biskupy, rozvinuli co nejživější činnost, aby zničili Rusíny; tito, majíce výstražný příklad na Dobrjanśkém, schovali se do myších děr a sestárnuvše, stali se tak lhostejnými, že se nezajímali o nic, než o svou osobu. Tak nastala na uherské Rusi duševní stagnace, která potrvala celé čtvrstoletí (1870—1895) a — ironie osudu! — bezprostředním jejím podnětem byl týž Dobrjanśkyj, jenž kdysi probudil Rusíny k životu! Nyní jest si přáti od něho, aby zachoval aspoň své, zajisté bohaté a zajímavé paměti.

Alexander Duchnovyč (1803.—1865.), jeden z nejbystřejších, nejenergičtějších a nejčinnějších mužů na uherské Rusi, náležel také k jejím prvním buditelům. Ačkoliv žil na samém konci uherské Rusi, v Prešově, přece nejen sám se cítil Rusínem, nýbrž i probouzel cítění národní mezi Rusíny celé prešovské, ano i munkáčské eparchie. Žádná práce národní nejen se neobešla bez něho, nýbrž téměř každé byl on iniciatorem. Neminulo ani jednoho roku — od r. 1847., kdy vyšel jeho „Bukvar“ pro děti, až do smrti — aby nebyl vydal nějaké knihy pro lid nebo pro školy. A nutno věděti, že tyto knížky byly obsahu velmi různorodého, že vzdělávaly lid v různých směrech. Jazyk v nich nebyl sice čistě národní, ale to nebylo vinou autorovou, nýbrž vinou tehdejších poměrů, za nichž

nikterak nebylo lze důkladně se mu naučiti u člověka, jenž, žije v městě, neměl vždy příležitosti, aby se bezprostředně stýkal s lidem. A kdyby byl Duchnovyč býval žil ještě as deset let a poznal tehdejší hnutí haličských Rusínů, zcela jistě byl by se snažil zavésti do literatury jazyk lidový. Na to poukazuje mezi jiným i okolnost, že když Rakovśkyj poněkud více přizpůsobil jazyk „Hramatyky" Duchnovyčovy jazyku ruskému, došlo mezi oběma muži k velmi vážným neshodám. Duchnovyč jest opravdu mužem, — a snad jediným — jímž se mohou uherští Rusíni chlubiti.

Ivan Rakovśkyj, druh Ad. Dobrjanśkého a jeho přičiněním redaktor ruského vydání „Zemskoho pravytelstvennoho vistnyka dla korolevstva Uhorščyny", člověk to nestálý, měl velký morální vliv na uherské Rusíny v letech padesátých a šedesátých. Byl člověkem, jemuž lze právem dáti epitheton „chytryj Maloros". Se subvencí spolku sv. Štěpána, šířícího katolickou propagandu v Uhrách, vydával „Cerkovnu Hazetu" (1856.—1858.), v níž otiskoval šmahem články kyjevského „Voskresnavo Čtěnija" a petrohradského „Christianskavo čtěnija". Po nějaké době vyšla věc na povrch, spolek odňal mu subvenci, a Rakovśkyj vydával list ještě nějaký čas na vlastní útraty; když však ztratil místo překladatele zákonů, odstěhoval se na vesnickou faru a skládal učebnice pro gymnasia. Napsal také „ruskou" gramatiku pro Maďary. Rakovśkyj byl úplně sebevědomým moskalofilem a přičinil se svou činností značně o duševní zanedbanost uherských Rusínů.

Volodymyr Terlećkyj, emigrant z Ruska, polský povstanec, lékař, a později mnich, zakladatel po nějakou dobu v Paříži existovavšího řecko-katolického semináře, a konečně pravoslavný archimandrita, člověk to velmi nestálý, žil také několik let v Uhrách, v munkáčském klášteře. Bylo to v době, kdy Dobrjanśkyj stál na vrcholu své slávy, a tu dovedl Terlećkyj svým vzděláním a chováním neobyčejně působiti na ty, kteří se s ním seznámili. Jeho slovo znamenalo mnoho. Jemu asi také musí se přičítati navázání bližších literárních styků uherských Rusínů s haličskými, což mělo velký význam, neboť když styky ty přestaly, tu zaujala uherskou Rus úplná maďarisace. O Terlećkém promlouvám jen pro onu vzpomenutou zásluhu, neboť on v Uhrách vlastně nic nepsal.

A. Kralyćkyj náležel k osvícenějším mužům mezi uherskými Rusíny. Byl to člověk sečtělý, psal dosti a třeba nezanechal po sobě znamenitá díla, přece budou se počítati k nejlepším, jaké povstaly na uherské Rusi. Čtou se velmi lehce — vlastnost to, s jakou se dosti zřídka v uhersko-rusínské literatuře setkáváme. Velmi zajímavy jsou jeho stati publicistické, uveřejňované v různých časopisech v Uhrách a Haliči. Kralyćkyj udržoval po nějakou dobu korespondenci s Drahomanovem; už tento jediný fakt svědčí proň velmi mnoho. Po něm zůstala korespondence, kterou však, bohužel, — jak jsem byl ujišťován, — munkáčtí mnichové zničili.

Ałexander Pavłovyč, farář, náleží k mužům, kteří prožili nejkrásnější doby v životě rusínského národa v Uhrách, prožili nejsmutnější doby stagnace (1870.—1895.) a dočkali se opět živějšího ruchu, jaký se nyní na uherské Rusi projevuje. Narodil se r. 1819., vstoupil na literární pole velmi brzo a zúčastnil se všech uhersko-rusínských literárních podniků. Pokud vím, psal a píše výhradně jen básně. Mnoho jest jich napsáno v jazyku, velmi blízkém mluvě lidové, čímž staly se na uherské Rusi velmi populárními. Umělecká cena těchto básní jest po mém soudu zcela nepatrná. Verše Pavłovyčovy činí dojem, jakoby chtěly ukázati, že autor jejich považuje všecko, co je rýmováno, za poesii. Připomínají velmi naše veršotepce 18. stol. Nyní jest Pavłovyč úplně zdětinštělým starcem; přes to však ještě píše a jeho práce se uveřejňují časem v nynějších uhersko-rusínských časopisech.

Ivan Sylvaj (Uriil Meteor) jest beze sporu nejplodnější ze všech uhersko-rusínských spisovatelů. Jeho pracemi jsou zasypány časopisy, „Svitem“ počínaje, a všechny kalendáře. Z té příčiny zajisté pokládá Ev. Szabó jej a Fencyka za spisovatele „nejlepší a básníky v pravém smyslu slova.“ S hledávám v něm také nějakou dávku talentu, ale soudím, že úplně sešel s dráhy. Básní jeho jest sice velmi mnoho, ale není v nich poesie. Povídky jeho jsou neobyčejně nudny, jeho sloh jest velmi špatný. Když jsem před dvěma roky navštívil Sylvaje, chystal se přepisovati své plody na jazyk ruský, jemuž se nyní naučil. Má naději, že je vydá ještě v sebraném vydání. Rovněž pokoušel se tehdy sestaviti slovník, v němž by básníci mohli najíti rychle všeliké, jim potřebné rýmy! Již z toho lze si učiniti pojem, jakým básníkem je Sylvaj a jak rozumí úkolu poesie. Ale jinak náleží mu rozhodně uznání za jeho skutečně mravenčí pracovitost, zvláště když mu nejen nepřináší nijakých hmotných prospěchů, nýbrž ještě za ni doznává různých chikan. Plným právem lze ho nazvati mužem ideje a obětavosti. Kdo ví, nebyl-li by se v jiných poměrech společenských stal ze Sylvaje spisovatel lepšího jména. To jest právě největší naše neštěstí, že společenské poměry, v nichž žijeme, svádějí nám s cesty nejlepší lidi.

Kyryło Szabó, koncem let šedesátých redaktor „Svita“, vydal „Gramatiku pismennago russkago jazyka“, jíž se užívalo po dlouhou dobu v gymnasiích jako učebnice pro vyučování rusínskému (!) jazyku. Není divu, že pokolení, která se jí vychovala, úplně se pomaďarštila, neboť při učení se z takové gramatiky nebylo jiskry, která by byla mohla zahřáti studenty, která by vnukla jim lásku k vlastnímu národu, zvláště když sám učitel nerozuměl tomu, co měl vykládati. A takových učitelů tam bylo mnoho. V Uhrách totiž učiteli (professory) rusínského jazyka bývají obyčejně nově vysvěcení kněží, dokud nedostanou dobré fary. Jest jasno, že ani nevědí, jak a čemu mají učiti, ani k tomu nemají chuti — pokládajíť dočasnou suplenturu pouze za zdroj důchodu, ze kterého mohou po

nějakou dobu žíti — ani nejsou k takovému vyučování připraveni a neumějí sami více než jejich žáci. Avšak toho si v Uhrách nikdo nevšímá; rusínština má tam sloužiti spíše k znechucení učení a za terč posměchu, nežli za seriosní předmět vyučovací. — Mimo „Gramatiku“ vydal ještě Szabó „Sbornik“, cosi jako anthologii, zvl. ruských spisovatelů, a dvě povídky pro lid. Žije nyní v Košicích, jsa professorem na real. gymnasiu a nebera žádného podílu na veřejném životě.

Olexander Mytrak živě dopisovával do Svita a jiných pozdějších časopisů. Roku 1881 vydal rusko-maďarský slovník a sestavil ještě slovník maďarsko-ruský, který už asi nespatří světlo světa, protože autor nemůže proň najíti nakladatele. Pokud lze souditi dle vydaného slovníku, jest to práce velmi primitivní a zcela mechanická. Ruská slova v něm jsou vypsána ze slovníku Schmidtova a přeložena do maďarštiny. Uhersko rusínských lidových slov dostalo se tam jen velmi málo. Ev. Szabó ve své „Christomatii“ nazývá Mytraka „velmi talentovaným spisovatelem“, avšak já jsem se o tom nikde nemohl přesvědčiti. Nyní tráví Mytrak svůj věk ve vzpomínkách na minulé doby a naděje se, že přijde nějaký nový Mojžíš a vyvede uherské Rusíny z maďarské poroby. Sám však nepřikládá rukou ku práci, aby v národu samém vzbudil sílu a s její pomocí působil ku svržení maďarské supremace.

Eugen Fencyk, nynější redaktor „Łystka“, napsal také několik učebnic školních a dopisoval do „Świta“ a „Karpata“. Szabó praví o něm: „Vladymir (pseudonym Fencykův) napsal mnoho básní skutečně uměleckých a psal ve všech uhersko-rusínských časopisech své doby.“ Jest sice pravda, že verše Fencykovy jsou uhlazenější, než Sylvajovy, ale k poesii i ony mají daleko. Význačnou jest u nich leda jen dosti správná r u š t i n a, jaké druzí uhersko-rusínští spisovatelé neznají. V „Łystku“ uveřejňuje Fencyk hlavně ze svého péra kázání; za to v „Dodatku“ k Łystku uveřejňoval po delší dobu krátké povídky z lidového života, některé i zcela dobré a v jazyku blízkém mluvě lidové. Co do jazyka se přidržuje zásady, že pro mužíky lze časem užívati „naričija“ (totiž lidového jazyka), ale intelligence musí míti svoji panskou, literární řeč, jíž má býti ruština. Hlásí se k přesvědčení, že je „v sojediněniji síla“, a proto každou snahu jednotlivých kmenů slovanských po národnostní samostatnosti pokládá za zhoubnou; jest přesvědčen, že jest nevyhnutelně třeba, aby se všichni bez výjimky slili v jeden, a to ruský národ.

Eumen Szabó, nyní farář v Sevluši, byl po několik let professorem rusínského jazyka na ungvarském gymnasiu. Největší jeho zásluhou jest vydání „Christomatije cerkovno-slavjanskich i uhro-russkich litěraturnych pamjatnikov s pribavlenijem uhro-russkich narodnych skazok na podlinnych naréčijach“. Je to kniha

skutečně živá, a podává těm, kteří nejsou obeznámeni s životem uherských Rusínů, aspoň nějaký obraz toho, co se mezi nimi dělo psalo, myslilo. Na první pohled však překvapuje maďarský patriotism autorův. Píše, jakoby nevěděl, že i mimo hranice Uher žijí Rusíni ode dávna, že mají vlastní, ne právě nepatrnou literaturu, že mají své spisovatele, z nichž někteří získali si zvučného jména i mimo svůj národ. Nevzpomíná jich ani slovem. A přece haličtí Rusíni zajisté měli značný vliv na uherské, zvláště v 18. a první polovici 19. století. Stále více nalézá se důkazů, že styky těchto s oněmi byly i velmi blízké; do konce čtyřicátých let tohoto století chodili uherští Rusíni do škol v Haliči, a haličtí v Uhrách; uhersko-rusínští bohoslovci byli vysvěcováni v Haliči; biskupové až do maďarské konstituce velmi často se stýkali; bohoslovci ve vídeňském semináři znali se osobně a vzájemně na sebe působili; nemluvím ani o sedlácích, kteří ani dosud nepřetrhali svazků mezi sebou. A tyto styky že by nebyly zanechaly stop na uherské Rusi? A čím by se daly vysvětliti četné dopisy uher. Rusínů v haličsko-rusínských časopisech od r. 1860 do 1885? Zdaž může toho všeho nevzpomenouti ten, kdo chce podati třeba nejkratší nárys historie literatury uherských Rusínů, jak to učinil Szabó? Z toho tedy jest viděti, že jest Szabóova „Christomatie“ tendenční, a že ji tak úmyslně sepsal, aby se zavděčil Maďarům. Tato „Christomatie“ jest povolena za učebnici v těch gymnasiích, odkud nebyla ještě rusínština vypuzena naprosto. Zdali dostanou z ní žáci byť jen přibližně věrný pojem o svém národě? Zdali jim něco v ní dodá chuti, aby věnovali své síly národní věci? Zdaž se jí nebudou vychovávati právě tak indolentní pokolení, jako se vychovávala dosud gramatikou Kyr. Szabóa a jinými podobnými učebnicemi? — To jest po mém mínění hlavní chyba „Christomatie“. O jiných nemluvím, neboť není zde místo k tomu, abych je probíral. Připomenu pouze, že jest i jazyk v ní čistě „uhro-russkij“, totiž makaronština[1]). Jest však přece cennější, než dvacet jiných uhersko-rusínských knih. Mimo „Christomatii“ vydal Szabó ještě „Gramatiku“, která je také předepsána na gymnasiích; je také sepsána makaronštinou a nemá velké ceny. Eum. Szabó náležel k hlavním vzkřisitelům „Spolku sv. Vasyla“ a k zakladatelům jeho orgánu „Nauky“, jejímž byl také z počátku redaktorem.

Julij Čučka, mladý ještě člověk, byl redaktorem kalendáře „Obščestva sv. Vasylija“ a rediguje nyní „Nauku“, v níž uveřejňuje stati obsahu hlavně patriotického. Tyto jeho články jsou snad nejlepší ze všeho, co se uveřejňuje v „Nauce“.

Michajło Vrabel vydal r. 1890 sbírku básní pod názvem „Russkij Sołovej“. Vedle národních písní, zapsaných mezi bačvan-

[1]) „Makaronštinou“ nebo „jazyčijem“ zove se v Haliči jazyk, kterým píší rusínští moskalofilé a který jest slátaninou hlavně rusínského, ruského a církevně-slovanského i j. jazyků.

skými Rusíny v jejich poslovenštěném dialektu, umístil v knížce také mnoho básní různých uhersko-rusínských „poetů“, ale všechny jsou bez literární ceny. Mimo to upravil několik populárních knížek, jež má vydati „Obščestvo sv. Vasylija“ v Ungváru; nyní pak jest redaktorem pešťského rusínského listu „Nedila“, kde se od té doby, co se ujal jejího vedení, objevují stati zajímavější, i jazyk se ustálil aspoň potud, že není takovou míchaninou, jako za dřívějšího redaktora, Vodičky. Jazyk ten není sice ještě národní, ale přec opírá se o jazyk lidový a jest srozumitelný prostému lidu; lze se proto nadíti, že se na „Nedili“ naučí uhersko-rusínský sedlák čísti a zvykne si na čtení tak, že když později přijde mu do ruky list lepší, nebude se k němu chovati lhostejně nýbrž bude hleděti, aby jej podporoval, aby se z něho naučil něčemu novému, a to již bude velkou zásluhou „Nedili“ i jejího redaktora.

Juryj Žatkovyč jest jedním z nejinteligentnějších kněží na uherské Rusi. Přesvědčením a sympatiemi kloní se k rusínsko-ukrajinské literatuře a jazyku, avšak sám nepíše rusínsky, poněvadž literární jazyk rusínský úplně neovládá. Jest hlavně překladatelem do maďarštiny. Dosud přeložil velkou část prací Ivana Franka a něco z Feďkovyče, Voučka a jiných. Avšak dosud nemohl najíti nakladatele pro své překlady. Z oboru historického píše maďarsky také články původní. V Haliči vydal Žatkovyč větší národopisnou studii „Etnografični zamitky z uhorskoji Rusy“, a krátkou stať v „Pryvitu“ vydaném k jubileu I. Franka — pod názvem: „Uhorśki Rusyny a juvylejnyj rik 1898“. Žatkovyč mohl by zcela snadno zaujmouti první místo mezi uhersko-rusínskými spisovateli a zavésti obrat k lepšímu, kdyby nebylo těžké nemoci, která ho od několika let připoutala na lůžko. Za takových okolností nutno se spíše podivovati, že neodložil péra a činí aspoň tolik, seč jest. Kdyby se nyní našlo na uherské Rusi dvacet takových pilných a pracovitých lidí, jako Žatkovyč, nebylo by lze za jeden lidský věk uherské Rusi ani poznati, jak by se změnily její národnostní poměry. Dosavadní okolnosti však ještě na něco takového neukazují.

László Čopej, nyní gymnasijní profesor v Budapešti, snad první z uherských Rusínů v ě d o m ě zavedl jazyk lidový do literatury, vydav r. 1883 „Ruśko-maďarśkyj slovar“ s předmluvou, v níž přiznává, že jsou uherští Rusíni částí rusínsko-ukrajinského národa. Vedle slovníku zredigoval ještě několik učebnic pro obecné školy v jazyku lidovém, avšak pravopisem tu fonetickým, pak etymologickým a zase fonetickým. Nevím, co působilo u Čopeje na tyto změny. Proč nyní ničeho nepíše, nebo aspoň nevydává, není ani mně aniž komu z uherských Rusínů známo, protože Čopej nechce s nikým udržovati styky. Avšak přes to vše krok Čopejův byl velmi vážný, a ačkoliv dosud mezi uherskými Rusíny nenašel přívrženců mimo Jadora, přece lze se nadíti, že není již dalekou doba, kdy nynější neutěšené poměry obrátí se k lepšímu.

Pod pseudonymem *Jador* vyšlo v „Nedili“ několik básní a jedna novelka. Básně jsou napodobením S. Rudanského, a to dosti slabým; novela jeho však prozrazuje značný talent beletristický, ačkoliv jest na ní viděti ruku ještě neobratnou. Obojí pak vyznačují se zvláště svým jazykem, který, třeba dosti byl pozměněn redakcí, přece značně jest blízký rusínskému jazyku literárnímu. Od Jadora pochází také několik překladů z maďarštiny a několik statí publicistických, které byly uveřejněny v Haliči v různých časopisech pod jiným pseudonymem. Všechny tyto stati pozoruhodně liší se od všeho, co dosud vycházelo z uherské Rusi, a dávají právo k velikým nadějím v autora. Zdali je splní — ukáže budoucnost. Rozhodně však jest na dobré cestě, pokládaje lidový jazyk za jedině vhodný k šíření osvěty mezi lidem a nepohrdaje styky s Rusíny mimouherskými a s rusínsko-ukrajinskou literaturou.

Z ostatních spisovatelů, jichž na uherské Rusi bylo a jest i nyní s dostatek, ačkoliv práce jejich nemají velké ceny, — vzpomenu některých, aspoň trochu důležitějších. V první řadě zasluhuje tu zmínky dlouholetý redaktor „Karpata“ Homyčkov, dále Ivan Dulyškovyč, autor třídílné knihy „Istoričeskije čerty Ugro-Russkich“, napsané sice s velkou pílí, ale bez důkladných odborných vědomostí; Iłočkyj, sběratel národních písní, Andrij Popovyč, autor několika knížek obsahu náboženského, Andrij Bałuďanškyj, autor „Církevní historie“ a „Církevního práva“, Mustyjanovyč, autor „Kázání“, Janovyč, Roškovyč, Kotradov, Chanat, Polivka, Jasenčak, Azarij Mondok atd. Velikou chybou uhersko-rusínského písemnictví jest, že v něm pracují výhradně kněží a ďáci — učitelé, kteří obracejí všechnu svou snahu na stránku náboženskou a zanechávají ladem všechny ostatní. Pokud tam nevystoupí několik světských spisovatelů na pole literární, nezmění se dosavadní stav literatury tamější.

Ačkoliv tisk rusínský v Uhrách jest poměrně dosti obskurní, nelze ho pominouti při popisování uherských Rusínů. Připomenouce „Zemskij pravitělstvennyj vistnyk dla korolevstva Uhorščyny“, jenž měl za úkol, seznamovati Rusíny s novými zákony, musíme všimnouti si časopisu, který sice vycházel ve Vídni, ale byl orgánem haličských i uherských Rusínů. Byl to „Vistnyk dla Rusynov avstrijskoj deržavy“, jenž počal vycházeti r. 1850. Všechny nejlepší tehdejší uhersko-rusínské síly seskupily se okolo něho, jako Duchnovyč, Noď, Homyčkov a jiní, a zasypávali časopis svými dopisy, které jsou nyní pro nás velmi zajímavy, neboť jen z nich se můžeme informovati o tehdejším životě uherských Rusínů. R. 1856 počala v Pešti vycházeti pod redakcí Rakovského „Cerkovna gazeta“, a vycházela do konce r. 1858. Rakovskyj vyplňoval ji téměř výhradně otisky z ruských časopisů, i najde se v ní proto jen málo co zají-

mavého. Po devět let po té neměli uherští Rusíni žádného orgánu; konečně r. 1867 povstaly dva nové časopisy: „Učytel, pedagogičeskij i narodoprosviščajuščij žurnal", časopis více odborný, jenž vycházel půldruha roku, — a „Śvit", list politický, okolo něhož, jako kdysi kolem vídeňského „Vistnyka", se opět seskupili všichni rozumní Rusíni. Roku 1871 přestal Śvit vycházeti, hlavně přičiněním biskupa, maďarona Pankovyče; na místo něho založil Pankovyč „Novyj Śvit", jenž vycházel do konce r. 1872, ale v němž bralo účast již jen několik lidí. Po úpadku „Śvita" počali vydávati moskalofilé, nazvavší se národní stranou, humoristický lístek „Sova", v němž nemilosrdně činili si výsměch z Pankovyče a jeho maďaronských přívrženců. Ale vlivem Pankovyčovým byla rozehnána redakce „Sovy", skládající se z gymnasijních profesorů, a docíleno toho, že v Pešti žádná tiskárna nechtěla list dále tisknouti. Následkem toho brzy přestala „Sova" vycházeti. Koncem let šedesátých založena byla za podpory maďarské vlády „Gazeta dla narodnych učitelej", jež byla z počátku vydávána v obvyklé na uherské Rusi jazykové míchanině, ale později vycházela v čistě národní mluvě. Dlouho se však neudržela — zaniknuvši téhož roku. Originálním jakýmsi prodloužením „Śvita" byl „Karpat", jenž vycházel pod redakcí Homyčkova jako týdenník od r. 1873 do r. 1886, t. j. až do smrti redaktorovy. Jak vypadal, lze posouditi z toho, že Eumen Szabó, který všelijaká „izdanija" uherských Rusínů rád chválí, praví o tomto listě: V „Karpatě" našly se z péra A. Homyčkova sem tam nějaké zajímavé stati, ale jinak nebylo v něm mnoho, co by stálo za povšimnutí. — Po úpadku „Karpata" začal vydávati roku 1886 E. Fencyk „Łystok", jenž dosud vychází jako čtrnáctidenník. Jest většinou vyplněn kázáními a přetisky z ruských duchovenských časopisů. R. 1891 počal vydávati Fencyk měsíční „Dodatok k Łystku", kde uveřejnil řadu velmi hezkých populárních statí v jazyce, blízkém lidovému. Od nějakého času však ztratil „Dodatok" svou zajímavost, když v něm počal redaktor vydávati bibli mluvou neobyčejně těžkou. R. 1897 jalo se poněkud oživené „Obščestvo sv. Vasylija" vydávati pro lid dvakrát měsíčně populární list „Nauku". Bohužel, její redaktoři, neobeznámení s redigováním populárního časopisu, uveřejňují v něm takové stati (na př. vysvětlování bohoslužeb, nudná a dlouhá vypravování Sylvajova, „dějiny" starověkých národů, atd.), že bude-li časopis i na dále takto redigován, musí zaniknouti. — Mnohem lepší po této stránce jest „Nedila", vycházející od počátku r. 1898 za cenu velice nízkou (týdně 16-stránkový sešit s ilustracemi, za roční předplatné zl. 1·50). Subvenována jest ministerstvem orby, a ačkoliv se jí dá velmi mnoho vyčítati, přece lze se nadíti, že mnoho učiní, přivykne-li sedláky ke čtení. — Také v Americe vychází list vydávaný uherskými Rusíny — „Amerykansko-ruśkij vistnyk". Vychází i několik maďarských časopisů pro inteligenci, vy-

dávaných rusínskými kněžími. Mezi nimi vyznačuje se zvláště „Kelet“ (Východ), jenž přináší občas dosti objektivní články o Rusínech.

Shrneme-li vše, spatříme, že mezi uherskými Rusíny počíná daleko živější ruch, než jaký byl dosud. Čtyři časopisy v rusínském jazyku — byť i ne čistém — a jeden „Dodatek“, to znamená již mnoho; a dle mého názoru tento ruch dospěje v brzku k plnému národnímu sebevědomí a stane se počátkem takového obrození, jaké nastalo na Ukrajině vystoupením Kotlarevského, v Haliči Šaškevyče a na Bukovině Feďkovyče.

Na konec dodám ještě, že povzneslo se v poslední době také literární „Obščestvo sv. Vasylija“ v Ungváru, založené ještě Dobrjanským, Rakovským a j. Vedle „Nauky“ vydává také každoročně kalendář a připravilo k vydání několik jiných knížek pro lid. Od nedávna pak počalo sbírati peníze na zakoupení vlastní tiskárny; ačkoliv jsou uherští Rusíni velice chudi, přece v čase poměrně krátkém sebrali na ni přes 1000 zl. Majíc svou tiskárnu, mohlo by „Obščestvo sv. Vasylija“ rozvinouti velmi prospěšnou činnost na prospěch osvěty lidu, ale první podmínkou toho jest, aby zanechalo dosavadní úzkoprsosti, strannictví a uzavřenosti v sebe. Míti před sebou tolik vzorů, (nemluvím ani o haličsko-rusínském spolku „Prosvitě“, nýbrž i o spolcích srbských, slovenských, polských, atd.) a nejíti za nimi, nestarati se o poznání jich, nýbrž všechno dělati „samostijno“, třeba nesprávně, to by nebyla cesta správná a spolek by se ji neměl přidržovati. Naopak je třeba, aby sešel s dosavadní cesty — dokud jest čas!

Mnoho Rusínů-Ukrajinců máchnulo již rukou nad uherskými Rusíny, považujíce je za úplně ztracené. Ani já nepřikládám velké váhy nynější inteligenci, ale jsem pevně přesvědčen, maje víru v lid, že nezanikl-li dosud, nezanikne ani na příště. A až nadejdou změny v sociálně-ekonomických poměrech, vytvoří se nové směry v Uhrách, pak i on se povznese k nové budoucnosti.

Příspěvek k dějinám polskočeské vzájemnosti.

Rok oslavy 50leté činnosti spisovatelské J. I. Kraszewského (1879) byl i rokem navázání sympathií mezi Čechy a Poláky. Pisatel těchto řádků živě si připomíná upřímné nadšení, s jakým representanti polského společenstva vítali o slavnosti krakovské delegáty české, Tonnera a Čelakovského, a zástupce studentstva českého A. Čihalíka (tehdejšího předsedu „Akademického spolku“), Vysloužila a Mikulku. A sešlo se v obrovském prostoru Sukiennic krakovských mnoho tisíc ctitelů oslavencových, přibylých netoliko z polských zemí, ale i odevšad, kde řízením osudu povstaly větší

ІСТ.

ЕПКИЙ:
Кий і вір! 193
Весною 193
КОБИЛЯНСЬКА:
Лист засудженого жов-
іра до своєї жінки 194
АМІЙЛЕНКО:
Шляхи 199
БАБИЙ:
Оний сміх 200
ЛИПА:
Утома 201
ОБИДНИЙ:
З неба мого серця 211
С. МАХАР:
Герой 212
ЦОВ:
Катерина Велика (пєса) .. 214
ОРТИК:
Стихія (З споминів) 223
КУПЧИНСЬКИЙ:
Май 238
ПАВЛИКОВСЬКИЙ:
Земельна справа у Східній
Галичині (конець) 239
ЫЛЕНЬКИЙ:
Українські приватні школи
в Галичині 247
ДОНОВ:
До старих обичаїв (З при-
воду студ. зїзду) 259
БАБИЙ:
Тихше 268
ГНАТЮК:
Чи закарпатські Українці
автохтони? 269
бліографія 277
ові книжки 287

1922.

РІЧНИК XXI. Т. LXXVI.

КНИЖКА III. ЗА ЛИПЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка

Волод. Гнатюк.

Чи закарпатські Українці автохтони?

Питанне про час поселення Українців на полудневих стоках Карпат не нове, має за собою вже невеличку літературу і своїх прихильників та противників, се б то таких, що уважають Українців автохтонами, які сиділи в Карпатах давно перед приходом Мадярів до Угорщини, і таких, що уважають їх пізними кольоністами, які почали заселювати нинішню територію ледви у XIII ст. і продовжували мало не до XX ст. До перших належать: Н. Надеждін, А. Кочубинський, В. Василевський, К. Ґрот, Н. Барсов, І. Філевич, Я. Головацький, П. Шафарик, І. Піч, Л. Нідерле. До других А. Куник, Д. Іловайський, Д. Багалій, С. Томашівський, П. Гунфальві, С. Мішік і инші. Тепер число останніх збільшив др. Олександер Бонкало, молодий славіст, що перед війною уважав себе Українцем і навіть надрукував розвідку про гуцульський говір у Рахові, в Мараморощині (по мадярськи). Дотичну статю оголосив він у новім видавництві »Ungarische Jahrbücher«, — яке почав видавати Угорський Інститут при берлінськім університеті, — під скромною назвою: »Die ungarländischen Ruthenen« (т. I, ст. 215 до 232). У сій статі порішує автор — як запевняє — остаточно і безвідклично на підставі найновійших історичних і лінґвістичних дослідів, своїх і чужих учених (переважно мадярських, що все писали тенденційно наслідком своєї націоналістичної політики) питанне автохтонства закарпатських Українців. Він силкується доказати, що теперішня українська територія була до XII ст. зовсім пуста (menschenleere Waldungen). Теперішня українсько-мадярська язикова лінія гранична покривається зовсім із внутрішною державною границею за Арпадів. Поза сею лінією, на північ, розтягалися пусті землі (Grenzödland). Вони не творили одначе невтральної зони, тілько були власністю угорських королів, які полювали там і тому не дозволювали ніяким поселенцям полювати на грубшого звіра. В XII ст. почали угорські королі роздаровувати ті землі, тож вони стали поволи заселюватися (особливо Мараморош, Берег, Уґоча). А що дідичі стягали поселенців із ріжних сторін, тому зрозуміло, чому нераз навіть у сусідних селах подибуються ріжні діялекти та зовсім відмінні звичаї, ноша й ин. За найстарших поселенців уважає автор Долішнян, яких граничну лінію можна потягнути від села Луг коло Бичкова через Синійвір на Волове, Перечин і Гуменне. На північ від сеї лінії жиють Гуцули, Бойки і Лемки, на по-

лудне аж до мадярської язикової границі Долішняне або Нижняне. Вони найстарші поселенці не тілько тому, що про них не згадують ніякі жерела (а про иніших згадують?), але й тому, що відповідного їм племени нема ні в Галичині, ні на Буковині та що в їх говорі приходять такі слова, які подибуються в волосько-болгарських документах 14—16 ст., за те не подибуються в иніших говорах. Навіть те, що львівська Ставропигія не стояла в зносинах із Долішнянами, та що на протязі 130 літ, як виказав А. Петров, не звузилася українська етноґрафічна теріторія, має доказувати пізну кольонізацію. А що Ужгород старинне мадярське місто, на се маємо доказ у мадярській статистиці, яка виказала у нім лише 3·5% Руснаків. Правда, деякі славянські учені, етноґрафи й лінґвісти, находили у закарпатських Українців багато архаїзмів (тип, звичаї, спосіб життя, мова) та на погляд автора вони не сягають поза XVII ст. Як фільольоґ він порівнав мадярську й українську лексику і прийшов ось до яких висновків: 1) Хоч мадярська мова запозичила багато славянських слів, то в ній нема слів українського походження окрім хиба слова lengyel (Лях). 2) В українських словах, запозичених із мадярської мови, не заховалися старомадярські форми, як приміром у сербській або словацькій мові, тілько новомадярські. Також у тих словах, що мадярська мова запозичила зі славянщини і які опісля вже з мадярщини перейшли до української мови, заховалися тілько новомадярські форми. Се не мало б місця, коли б Українці були давно на теперішних землях поселилися, бо ж вони зараз по переселенню мали нагоду зіткнутися з Мадярами, якими були дідичі й їх урядники. 3) Старинне *e* = *y (jy)* приходить в українських памятках лише від XIII ст., а що Долішняне, в яких говорі являється се *e*, походять із Волині й Поділя, то очевидно, що вони зайшли на Угорщину пізнійше. 4) Долішняне не мають ніяких переказів, ані пісень про історичні події, що відбувалися в їх вітчині (про козаків, гетьманів, українсько-польські війни). Се доказує, що вони переселилися перед козацькими повстаннями із Польщі, бо в їх говорі заховалися такі польонізми, як п а н і х л о п (зам. холоп).

Автор так запалюється переведенням своїх доказів, що при кінци статі забуває, що говорив на початку. На початку (ст. 215) твердить він, що закарпатські Українці не творять ні расової, ні язикової цілости, бо сидячи по поперечних долинах, задля браку комунікації, не стояли з собою в стичности (ст. 217). За те зіткнулися вони з Мадярами (про Словаків, Румунів, Німців кольоністів, Жидів автор не згадує тут), запозичили від них елементи культури і з часом виробилися на самостійне племя, що від решти Українців відріжняється також мовою, та називає само себе Угро-Русами (ст. 232). Так само й галицькі

Лемки виробилися на окреме плем'я, бо вони мають не тільки окремий наголос у мові, але й є russenfreundlich, та уважають себе частиною російської нації, коли решта галицьких Русинів зіллялася з Українцями, є russenfeindlich (ст. 217) і не хоче мати нічого спільного з Москалями (Russen).

Якжеж ми маємо поставитися до всіх отсих висновків д-ра О. Бонкала? Чи приймати їх за остаточний вислів науки і уважати порушене питанне за полагоджене раз на все?

Зачнім від історії. Всі прихильники пізної закарпатської кольонізації покликаються на те, що в історичних жерелах згадується про українські оселі не швидше, як у XIII ст. По перше — се недокладне, бо вже І. Філевич у своїй праці наводить згадки з 1176, 1193 р., а долина Гернада 1238 р. носить назву porta Rusciae. Та вже під р. 1031 згадується в Гільдесгаймських анналах, що Андрій, син Стефана угорського, мав титул dux Ruizorum. В Житю архиепископа Конрада згадується під р. 1131 marchia Ruthenorum. У XIII ст. читаємо в Сальонській історії Томи Сплітського про confinium Pannoniae et Ruthenіae. Симон Кейза називає Карпати Alpes Ruthenorum. Під р. 1248 згадується »Russia, quae vocatur hungarica«. Лист папи Евгенія з 1446 року потверджує, що в Угорщині й Семигороді жие багато руського народа.[1]) Усе те вказує, що закарпатські Українці не почали населювати територію ні в XIII, ні в XII ст., а далеко вчаснійше.

По друге — хочби ми не знаходили в жерелах згадок про закарпатських Українців, то се ще не доказ, що їх там не було. Головним їх заняттем був випас худоби, крім того ловецтво й рибальство. З них мали вони поживу, одяг і обув. За хлібом сходили до підгірських міст, як: Сигот, Густ, Мукачево, Ужгород, Пряшів і инші, а не маючи промислу й не ведучи торговлі, не потрібували запускатися на угорську низину. Так само населенне низини не запускалося в гори через тяжку комунікацію. Ось і вся причина, задля якої згадується рідко в документах про Українців. Сі згадки стають частійші аж тоді, коли угорські королі починають роздаровувати гірські землі своїм прибічникам і на них починають осідати або самі дідичі, або їх урядники. Та факт роздаровування земель і ловецтва на них не доказують, що ті землі були пусті. Польські королі та московські царі роздаровували цілі ключі земель із містами, місточками й селами — і те саме робили й угорські королі. А полювали королі й члени королів-

---

[1]) Про все те пор. L. Niederle, Počátky Karpatské Rusi (Národop. Věstník Českosl. 1922. č. 2).

ських домів у Карпатах навіть у сім, XX ст. (прим. у лісах ґр. Шенборна) та чи й тепер Карпати не заселені?

Автор поминає мовчки також факт численних назв місцевих, зложених із слів *Orosz* або *Reuss* та розсипаних по ріжних місцях Угорщини й Семигороду, як: Oroszfaja, Oroszfalu, Oroszhedy, Oroszi, Oroszidecs, Reussbach, Reussdorf, Reussen, Reussmarkt і инші. Звідки й коли вони там узялися, де поділися ті Русини, що мусіли колись у них бути? Сею справою займався І. Філевич, тілько не зібрав доказів старинности сих осель. Займався нею й др. Г. Стрипський і перед війною бачив я його рукопис на сю тему. Добре було б, якби він сю працю викінчив та оголосив друком. Одно можна мабуть без помилки сказати нині про ті оселі: Се були кольонії між чужим етнічно елєментом і тому вони розплилися в чужім мори. Але й із суцільної території деякі частини зденаціоналізувалися, як приміром нинішні Словаки, що́ признають і обєктивні чеські та словацькі учені. Чи думає автор, що такі переміни відбуваються так швидко і що в так короткім часі можуть винародовитися цілі села?

Говорячи про заселюванне дідичівських донаційних земель, автор вичисляє всі ті галицькі гірські повіти, з яких буцім то йшла кольонізація. Бачимо там усі гуцульські, бойківські та лемківські повіти й загально згадане Поділле та Волинь, із яких кольонізація мала йти не близшою дорогою через Галичину, але дальшою через Молдавію й Семигород. Цікаво одначе, що не наводить ні одної дати, ні одного села, з якого саме виселилися поселенці, котрого року, в якім числі і де поселилися? Коли він дослідив у жерелах, що кольонізація відбувалася в XV—XVII ст., то мусить знати й усі отсі подробиці. Чому ж не наводить їх ніде? І доки він не оголосить їх, то нехай даруе нам, що ми до тої пори не повіримо йому на слово.

Др. О. Бонкало поминув зовсім археольоґічні досліди, а шкода, бо з них міг переконатися, що ще в X ст. перед Христом було полученне між Галичиною й Угорщиною через яблоницький та узецький провал, що воно не переривалося й пізнійше, як про се свідчать островянські викопалини з III—IV ст. по Христі та ряд инших із Земплина, Шариша та Ужгородської жупи. Сі викопалини свідчать також проти того, немов би то українське Закарпатте заселювалося аж у XIII ст.[1])

Перейдім тепер до фільольоґічних доказів, які у автора, як фільольоґа, певно сильнійші.

---

[1]) L. Niederle. Počátky Karpatské Rusi. стор. 27.

Він запевнює, що в говорах закарпатських Українців не заховалися ніякі архаїзми. На се треба відповісти, що або автор не простудіював усіх говорів, хоч їх літературу вичислив докладно, або умисно не хоче бачити того, що промовляло би проти його теорії. В закарпатських говорах заховалися такі архаїзми, яких деінде або зовсім не можна найти, або дуже рідко. Згадаю тут про останки старинного звука *ъ*. який звучить як придавлене *и* і робить із односкладового слова двоскладове, пр. *якъ* — вимовляється: *я-ки*. Звук *ь* заховався також і вимовляється як коротке *і* та продовжує слово так само о один склад, пр. *церь-ква, царь-ство,* вимовляється: ц е - р *і* - к в а, ц а - р *і* - с т в о. Старинне *и* заховане в бойківському говорі дуже добре, особливож виступає воно різко по горлових співзвуках *г, к, х,* пр. з *бы-кы* (= з биками). У флексії заховався аорист та дуальні форми. У лексиці подибуються також старинні слова, деінде невідомі, пр. блюдо = миска. Заховалися й инші старинности, пр. в обрядах (весільних, похоронних, колядках), віруваннях, ноші, будівлі.

Автор твердить, що в мадярській мові нема слів українського походження. Звідки ж узялися ось хочби отсі мадярські слова:

b o d n á r = боднар, чеське і польське bednař, словацьке bednar;

b o r o n a = борона, ч. і сл. brána, поль. brona;

b a r á z d a = борозда, ч. і сл. і хорв. brázda, п. brózda;

k a l o d a[1]) = колода; ч. сл. хорв. klada, п. kłoda;

m o h = мох; ч. сл. п. mech; хорв. mah;

m o t ó v l o = мотовило; ч сл. п. motovidlo, motadlo; хорв. motálo;

v i l l a = вила; ч. сл. п. vidly; хорв. vile;

r i t k a = рідкий; ч. сл. řidký; поль. rzadki; хорв. rjetki.

Не хочу продовжувати отсього виказу, бо думаю, що й наведені слова заперечують погляд автора.

Так само нестійний його погляд, немов би в мадярській мові не заховалися старинні українські слова, бо вже в документах XII і XIII ст. приходять місцеві назви жуп: Zemplin, Bereg, Ugocsa; ріки: Soliva; потока: Pressely patak; сіл: Darovce, Gradisa, Bojnica, Teplica, Suchodol; гір: Ruscia і т. д. Значить, що Українці мусіли бути вже давнійше перед тим на Закарпаттю, коли їх назви дістались до документів. І се дійсно стверджується такими мадярськими назвами українських місцевостий, як: Lonka в Мараморощи зам. Луг, або Long у Шароші зам. Лужани; Dombo в Мараморощи зам. Дубовое і ряд подібних назв у Береґу: Dombok коло Мукачева, Dombostelek коло

[1]) Мадярське *a* (без наголосу) читається переважно як *o*.

Свалява, Nyárás-Domb на Ляторици; Galambos у Берегу зам. Голубиці; Szombat зам. Суботин і т. д. Здається, що сюди можна зачислити й такі слова, як: Munkacs (Мукачево), Ungvár (Ужгород), szerencse (щасте, місцево: серенча), а може й barlang (барліг), abroncs (обруч), pisztrang (пструг) і инші. Всі отсі назви вказують, що Мадяри перейшли їх тоді, коли Українці виговорювали носові звуки, а се було давно перед XIII ст.[1]) Дальші розсліди місцевих назв принесуть певно в сім напрямі ще не одно доповненне.

Брак старомадярських слів в українській мові не був би ще сам собою доказом пізного поселення Українців, а хиба радше пізних зносин із Мадярами. Та не знати, чи й тут можна вповні завірити авторови, чи ліпше почекати, щоби ще якийсь инший знавець мадярської мови, що не робить висновків легкодушно, висловився в сім напрямі. Так приміром автор наводить пять слів, що їх переймили Мадяри зі старославянської мови, між ними брат, та твердить, що Українці послугуються сим словом у новомадярській формі barat (baratom), а не в старомадярській brat. Тимчасом у всіх текстах, записаних із народніх уст, приходить завсігди слово брат, а баратом уживають тілько інтеліґенти, які звикли говорити між собою виключно по мадярськи. При всіх отже словах, зачерпнених із мадярської мови, повинен автор для роблення наукових висновків подавати: 1) З якої місцевости походить слово і на якім широкім просторі уживається. 2) В якім часі дісталося воно до української мови. При мадяризаційній системі, яка настала з заведеннем дуалізму в Австро-Угорщині, натиснено багато мадяризмів в українську мову, але се не може служити доказом для таких тез, які ставить автор. Крім того треба тямити, що в місцевостях близших до мадярської етноґрафічної границі, або мішаних, уживається більше мадяризмів, а в дальших менше. Для прикладу наведу кілька таких слів, на які крім мадярських є й свої українські назви:

а́ршов,	мад.	ásó	рискаль
ба́лта	„	balta	сокира
жеб	„	zseb	кешеня
гайо́в	„	hajó	корабель
а́по	„	apa	няньо (тато)
па́йташ	„	pajtas	товариш
пі́па	„	pipa	люлька.

[1]) L. Niederle. тамже. ст. 30.

З сього, здається, видно достаточно, що й фільольоґічні висновки автора не сильнійші від історичних.

Та найважнійшим доказом проти теорії автора і пізної кольонізації Закарпаття є етноґрафічне розселенне Українців. Факт, що Карпати заселені по обох боках хребтів зі сходу на захід однородними племенами, наперед Гуцулами, потім Бойками, в кінци Лемками, що ні ті племена, ні инші не помішані з ними,[1]) свідчить, що розселенне наступило по обох боках Карпат одночасно. Про се свідчить також суцільність української етноґрафічної теріторії, яка виглядала б зовсім інакше, коли б її заселяли мадярські дідичі в ріжних часах. Що Долішняне ріжняться від Верховинців, се ніяке диво; се бачимо ми й по галицькім боці. Та всі ріжниці між кождинокими племенами не такі знов великі, щоби можна робити з них далекосяглі висновки, а факт розселення по обох боках Карпат Гуцулів, Бойків, Лемків, стверджений самим автором, заперечує найкраще його тезу про якусь племінну окремішність[2]) закарпатських Українців. Вони належать до українського народу так само, як і инші українські племена. Брак знов у них історичних українських переказів свідчить як раз про давне їх поселенне у Карпатах, а не навпаки. Чим пізнійше вони поселилибися на нових місцях, тим більше споминів принесли би з собою, спільних із иншими племенами. Повставанне нових осель у XV—XIX ст. не може служити доказом пізного заселення Карпат, тілько доказом природного розросту населення. Такі оселі будуть повставати і в нашім XX століттю.

Колиж могли заселити Карпати українські племена? Найновійші досліди виказали, що Українці в старині сиділи межи Дністром, Богом і Дніпром аж по Чорне Море. Та кілько разів появлялися азпійські кочовничі племена на степовій Україні, стілько разів випирали Українців на північ і на захід, наслідком чого вони відступали в волинські ліси, поліські болота та Карпати. Се діялося від половини VI до кінця XI ст., коли переходили туди Авари, Болгари, Мадяри, Печеніги. Найбільший натиск на Українців зробили були Авари (в VI ст.), що заґналися аж до Волині, і тоді правдоподібно появилися перші українські оселі в Карпатах.[3]) Труднож припускати, щоби Українці, маючи попе-

---

[1]) Про се свідчать антропольоґічні поміри, які перевів пок. Ф. Вовк (пор. Матеріяли до укр. етнольоґії, т. X).

[2]) „Sie entwickelten sich mit der Zeit zu einem selbstständigen Volksstamm, der von den übrigen Ruthenen (Ukrainern) auch in der Sprache wessentlich abweicht“ (ст. 217).

[3]) Пор. L. Niederle, цит. статя, ст. 26—28.

речні переходи, спинювалися тільки на північних стоках гір і не посувалися далі, особливо коли їм там не ставив ніхто опору. Певна річ, що ті перші оселі не були густі, що до них могли прибувати пізнійше инші, та у всякім разі кольонізація Карпат була одночасна, а не північних стоків вчаснійша, а полудневих пізнійша. Ми переконані, що сю думку ствердять дальші археольоґічні розкопи та розсліди топоґрафічних назв.

Еміль Вергарн.

У червні.

Був червень красний, сад був рясний,
То був наш час і день наш був,
І погляд наш з таким коханням огорнув
Створіння гоже,
Що тихо роскривали пелюстки в той час
І мов на нас дивились і кохали нас
Червоні рожі.

І як ніколи перш, небесний дах був чистий;
Комашки та пташки
Літали в радости, й простір той позлотистий
Сповняли їх танки,
І поцілунки наші сповнені красою
Зачарували світло і пташок собою.

Те щастя наче перейшло в блакить
І цілим небом хоче заблищати,
І в душі наші солодко розтяті
Все йшло життя, щоб їх повнішими зробить.

І вже нічого більш, крім поривів над міру,
І обітниць, і скриків, і благальних слів,
І так хотілося створити знов богів,
Щоб мати віру.

Переклав
Вол. Самійленко.

г. 216/IV.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакцийний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, др. Іван Франко.

За редакцию відповідає: **Володимир Гнатюк.**

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXII.

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського

Мадярська свобода.

Не раз, не два доводить ся нам читати великі похвали на мадярську свободу. І пишуть про неї не лиш Мадяри, або їх прихильники та приятелї, як от хоч би наші найблизші сусїди і також приятелї, Поляки (не даром же зложено приповідку: Polak, Węgier dwa bratanki, czy do szabli, czy do szklanki!)[1]), але й такі далекі від Мадярів люди, як Росияни, а навіть — risum teneatis — представителї народів, тиснених Мадярами в Угорщинї. приміром, Русини!

Якже можна пояснити таку неприродну появу? Дуже просто: або інтересом, або незнанєм угорських відносин.

Коли за угорською свободою кричать Поляки, то в тім їх інтерес. Угорщина й Галичина визначають ся тим, що в них полишило ся багато стародавних пережитків із середньовіччини в ріжних інституціях та публичнім житю обох країн. Надто і тут і там ведуть у всїм перед шляхтичі, зорґанїзовані в сильний бльок, який не легко розбити, бо вся сила моральна й матеріяльна, політична й економічна в руках шляхти і добровільно шляхтичі не випустять її ніколи. Зміни в політичнім житю одної країни вплинули би — хоч посередно — на зміни в другій країнї. Зломанє політичної переваги шляхти в Угорщинї потягло би за собою зломанє переваги Мадярів над немадярськими народами. Се очевидно відбило

[1]) Найновійше братанє Мадярів із Поляками заінїціювали студенти; незабаром мають приїхати до Львова будапештенські студенти університету і задокументувати свої польські симпатії зложенєм вінця на памятнику А. Міцкевича.

ся б на цілій Австрії, а в першій лінії на Галичині, де прийшло би також до зломаня сили шляхти і панованя Поляків над Русинами. Підпирати отже Мадярів у всім, що не колїдує сильно з польськими інтересами і намірами, лежить в інтересї Поляків, бо підпираючи Мадярів вони посередно піддержують і себе. І навпаки. Мадярські інтереси вимагають піддержувати Поляків, бо се вийде їм самим на користь. Поляки не даром отже вихваляють мадярську свободу.

Вихвалюванє мадярської свободи иньшими народами лежить у незнаню краю і його відносин, що я й попробую вказати.

Візьмім лише остатні події з угорських полїтичних справ. На чолї правительства стає Феєрварій. Коли він служив перше довгі лїта як міністер гонведів, був таким самим мадярським патріотом, як Андраші, Апоні і т. д. Тодї належав він до лїберальної соймової більшости. Колиж став міністром-президентом із упадком лїберальної партії проти волї теперішньої соймової більшости, його проголошено манекеном „віденської камарилї“, яка стремить до того, аби здавити „мадярську свободу“ і пр. Якже він погрозив соймовій більшости заведенєм загального голосованя, його проголошено народнїм зрадником, а на чолї найбільших крикунів проти Феєрварія і Відня стає — хто? Банфі, той самий Банфі, що переводив кровавi угорські вибори, не менше славні від галицьких, при помочи війська спровадженого з Галичини, і проти якого писано тодї сяжневі статї в оборонї такої самої „мадярської свободи“, як і нинїшня. В сути річи ні Феєрварій, ні Банфі не змінили ся протягом кількох лїт; не змінили ся й усякі иньші пани, в родї Кошута, Юста, Зічія і т. д. Змінила ся лише полїтична шахівниця і розпочала ся на нїй трохи відмінна полїтична гра, якої вислїдом остаточно буде, що на місце A, B, C стануть верховодити в краю X, Y, Z, ні трохи не лїпші від попередніх.

Цїсар кличе на авдієнцію пятьох представників соймової мадярської коалїції і замість дебатувати з ними, відчитує їм програму і відпускає їх. Мадяри, які були певні, що мрії, висловлені в голосній брошурі Цайзіга про великодержавне становище Угорщини (в якій і Банфі умачав свої руки) ось-ось сповнять ся і що цїсар як раз прикликав їх нарадити ся над справою збільшеня мадярського ґльоба, розуміють ся, образили ся. Се-ж нарушенє „мадярської свободи“. І знов ріжні ґазетярі закричали про „мадярську свободу“.

Я не буду вдавати ся в оцінку мотивів, задля яких Феєрварій удавав чи дійсно думав завести в Угорщині загальне голосованє[1]), та чи принятє цісарем представників мадярської коаліції могло і повинно було бути інакшим,— за те бодай кількома словами зазначу погляди прихильників „мадярської свободи“ на обі справи.

Що до першого, то безсумнівна річ — так говорять ті прихильники — що як у Австрії Кербер зробив союз із соціялїстами, так в Угорщині Феєрварій — для поборювання національних стремлїнь. Тому то угорські соціялїсти уряджують тепер демонстрації проти „народніх провідників“ та друть і топчуть у болоті народні угорські відзнаки. В хвилї, коли „цїлий народ“ угорський (?) єднає ся в боротьбі з віденською камарилею і бюрократією, соціялїсти на даний знак роблять дівєрзію і розбивають народню єдність. Їх поступованє буцім то тим поганійше, що скоалїзовані сторонництва не противні (!) в засадї заведенню загального голосования; вони лише противні, аби кліка, що стоїть на услугах віденської камарилї, уживала справи загального голосования до поборювання народнього руху. Те, що нині дїєть ся на Угорщині, не зміцняє льояльности до династії і так само не зміцнить його вдячність соціялїстів за заведенє загального голосования. А угорська аристократія, примушена вибирати між патріотизмом і льояльністю і рівночасно загрожена в своїм суспільнім стапї посїданя, стала вже виразно в боротьбі між королем і народом (sic!) по сторонї народнього руху.

А про другу справу от що читаємо „в найбільшім і найповажнїйшім“ (очевидно) орґанї Украіни (Дїло, ч. 206):

„Про вражінє і наслїдки, які викликала відправа мадярских провідників на мадярскій суспільности, доносять з Будапешту: Політична атмосфера душна. Всї верствн суспільности без ріжниці сторонництв відчувають заподіяну зневагу. Вже певно й

---

[1]) Найновійші звістки говорять, що Феєрварій задумує таки серіозно завести загальне голосованє в Угорщині, розбити через те коаліцію, яка вдає прихильність до загального голосования, а в дійсности противить ся йому, і витворити через те нову ситуацію, з якої лекше можна буде знайти вихід, як із дотеперішньої.

у Відні пізнали, що горда відправа заступників більшости не тілько не осягла цїли, а викликала просто противний наслїдок. Ніколи сила і певність себе коалїциї не була більша як тепер; ніколи віра в окончний успіх її полїтики сильнїйша. Додати до сего, що тепер ростуть і ряди коалїциї, і вже тепер можна бути приготовленим на те, що скликані на д. 3 жовтня збори всїх тих, що згоджують ся з поглядами коалїциї, ледво помістять послів, котрі зголосять ся на нараду і піддадуть ся її постановам. Тепер глядають моторів віденьскої пригоди і певно, що їх найдуть; а обуреніе на них є так велике, що ніяке урядове становище не може бути так сильне, щоби єго не повалити. Кождий чесний чоловік мусить признати, що провідники коалїциї ужили всїх своїх сил і впливу, щоби обуреніе мадярскої суспільности удержати в границях законів. Всї нині відчувають, що успокоєніе може лише в такім разї наступити, коли чим скорше стане ся щось такого, що може причинити ся до успокоєня. Всї перегороди між сторонництвами упали, всї рїжницї полїтичних поглядів щезли; єдиним серцем і єдиною душею находить ся цїла Угорщина в однім таборі. Всеж таки не щезла давна надія на можливість мирного полагодженя кризи".

Гадаю, що досить сих цитатів, аби кождий, що хоч трошки думає, побачив, які баламуцтва городять люди, що мусять щось написати, а не знають того, про що пишуть. „Народнїй рух", „народні стремлїня і бажаня", „народні провідники", „цїлий народ" і т. д., се все має бути ідентичне не лише з численними, що правда, мадярськими шовінїстами (вся інтелїґенція мадярська, крайно шовінїстично виховувана, дає й головний контінґент найбільше шовінїстичному сторонництву незалежности), але з цїлим мадярським народом, а навіть із усїми народами Угорщини, давленими свобідним мадярством не згірше, як недержавні народи в абсолютній Росії; та кілько-б то було крику, як би приміром в угорськім соймі зважив ся хто зробити таке порівнане Угорщини з Росією! Його видав би зараз сойм судам одноголосно і засуджено би його на довголїтню вязницю „за підбурюване проти державної нації" (майже всї полїтичні процеси в Угорщині стоять на сїй формулці!), хоч остаточно тут нема ані нїчого образливого, ані неправдивого. Се не було б одначе дивне, бо такий принцип „мадярської свободи".

І хто в дійсности криєть ся під тим „народом“, „народнім рухом“ і т. д.? Відповідь на се дістав би легко, хто зайшов би до залї засїдань угорського сойму. На цїлій землї нема нї більше шляхетського, нї більше аристократичного, нї більше повінїстичного сойму, як угорський (навіть галицький мусить уступити йому першенства). Там мабуть що другий посол, то або ґраф, або барон. Там виднїють візитові карти таких ґрафів: Тіса, Старай, Батянї, Чакі, Чіракі, Лоняй, Куен-Гедерварій, Сапарі, Андраші, Апонї, Зічі, Шенборн, Каролї, Сеченї, Фестетіч, Мататіч-Кеґлєвіч, Пеячевіч, Ердеді, Телекі і т. д. та таких баронів: Етвеш, Феєрварій, Банфі, Пронай, Каш, Буріян, Фейлїч і т. д. Деякі з них засїдають у соймі з цїлою своєю родиною по мечу (приміром Андраші, Каролї, Сапарі, Зічі — кілько їх є, то або члени сойму, або палати панів), а вже не згадую про те, що посольська гідність переходить усе з батька на сина... За те в попереднїм соймі (за мінїстерства Сейля) засїдав аж один — мужик, розуміють ся, мадярський, бо приміром руські мужики волять вибирати на своїх послів мадярських ґрафів, як у Галичинї польських; а чи засїдає тепер у новім соймі також із один мужик — не знаю, але як би не засїдав нї один, то не було б дива. Хиба сойми для мужиків?

І оттакий сойм делєґує своїх репрезентантів до переговорів із королем, як репрезентантів народа (навіть мадярського, не згадуючи про иньші народи)! Чиж се не сьміх? І хто знає угорські відносини, чи буде балакати про якусь загрожену „мадярську свободу“? Тому то належить уважати зовсїм справедливими слова нїмецького посла Лєхера, виповіджені в віденськім парляментї при дискусії над бесїдою Ґавча, що Угорщина — се шляхотська република, в якій король є лише лїпшим ґрафом; та шляхотська република неужиточна вже для новітної держави і тому треба вважати виборчу реформу в Угорщинї за патріотичну річ.

Як виглядає „мадярська свобода“ на практицї особливо для нешляхтичів і для не-Мадярів, про те можна томи списати, тай списано їх уже. Поступуванє Мадярів зі Словаками, Сербами, Румунами, навіть Нїмцями, почавши від Колляра, Штура, Ґая і ин. та скінчивши нинїшними днями, досить відоме сьвітови (з виїмком одних ґазетярів). Не минає року, аби в Угорщинї не переведено кількох „політичних“ процесів і не засуджено на кримінал і високу грошеву кару (рівночасно) кількох сьмільчаків, що письменно

або устно, „підбурювали“ немадярські нації проти мадярської[1]). Навіть учені зазнають переслїдуваня, коли з'являть ся в Угорщинї і не заосмотрять ся в „зелїзні листи“ яких високо поставлених осіб, як се було недавно ще з одним професором університета з Бреслява (Вайґандом), що хотїв студіювати румунські діялєкти в Семигородї, або з тодїшнїм краківським професором (Бодуеном де Куртенé), що хотїв студіювати словацькі діялєкти; їх арештовано і вислано з границь держави як злочинцїв, хоч вони нїчого незаконного не робили в „свобідній мадярській державі“. До чогож можуть дійти мадярські шовінїсти, се покажеть ся найлїпше з дрібного, але незвичайно характеристичного факту з остатнїх часів. Коли репрезентанти коалїції вернули з Відня від цїсаря, студенти університету зробили їм овацію, а соціялїсти урядили контр демонстрацію. При тім поштуркали ся одні з другими. На другий день появила ся у ректора будапештенського університету депутація від студентів із домаганєм, аби зараз прогнав усїх студентів, що признають ся до соціялїзму! Ректор виправдї бажаня не сповнив, але чи се не характеристичне і чи не гарних горожан треба ждати з тих молодих людий, які вже тепер починають так воювати за „мадярську свободу“?

До вінка „мадярської свободи“ мушу й я додати свій листочок.

В 1902 р. минуло 100 лїт від уродин Юрія Гуци (Венелїна), угорського Русина, що дав почин до національного розбудженя Болгарів. Сї роковини обходили урочисто деякі Росияни та Болгари. З тої нагоди подав я в „Записках“ (1902, кн. 3, Miscellanea, ст. 4—6) маленьку замітку про Гуну п. н. „Кілька причинків до біоґрафії Юрія Гуци (Венелїна)“. В замітцї написав я між иньшим таке: „Брат Юрія, Іван, жиє у Великій Тибаві як 84-лїтнїй старець, але в найбільшій бідї, бо сам не годен ужэ робити, а син його також дуже бідний чоловік. Сей Іван говорив часто о. Балтовичови: „Ой могли би ся пани змилувати і дати нам яку помоч, кедь Юрко такий славний бив чоловік“. Моя замітка звернула на себе може більшу увагу, як заслугувала; її перекла-

[1]) Аби читачі мали понятє, за що засуджують мадярські суди, досить буде навести, що минулого року засуджено словацького посла на рік вязниці і на 1000 корон кари за те, що при виборчій аґітації зважив ся сказати: »Словаки! не вибирайте на послів Мадярів, але чесних людий!«

дено на російську й болгарську мову, а наслїдком того було, що для Івана Гуци зложено в Одесї 200 корон, а в болгарськім Собранію був поставлений внесок визначити йому досмертну пенсію. Чи той внесок перейшов і чи признано що Гуцї, не знаю; за те 200 корон із Одеси за посередництвом проф. М. Грушевського вислано на Угорщину на руки одного пароха в часї, коли я пробував із причини хороби далеко на півднї, а той доручив грошї старому бідакови.

Здавалось би, що такий чисто гуманїтарний поступок не може викликати нї в кім нїчого більше, крім співчутя. Та Мадяри дивлять ся на такі річи инакше.

Вертаючи з півдня, я забажав відвідати одного свого знайомого на Угорській Руси і повідомив його про те. Якеж було моє здивованє, коли я дістав від нього таке письмо:

„А тепер у Вашій особистій справі хочу Вам те сказати, аби Ви чим скорше вибрали ся з Угорщини, а особливо аби Ви не показували ся в нашій околиці, на Угорській Руси, коли не хочете мати великі непріємности з угорськими властями. З якої причини могли би Вас постигнути непріємности, оповім Вам пізнїйше. О. Ж. списав до тепер уже два протоколи про свої зносини з Вами“.

Природна річ, що мене сильно зацїкавив сей лист і я написав зараз другий з просьбою, повідомити мене, чим я провинив ся проти „мадярської свободи“ та що менї таке грозить. На се дістав я 14. VII. 1903, таку відповідь:

„Коло 20-го сїчня с. р. появила ся в ґазетї „Magyarorszag“ (Мадярщина = Угорщина) обширна статя безіменного автора, в якій він з нагоди, що брат Юрія Венелїна дістав грошї з Россії, подав широку біоґрафію Венелїна[1]), при чім зазначив, який з нього був твердий Москаль. Та не досить того; автор написав, що Ви такий самий Москаль і як московський емісар ходите по Угорській Руси і робите тут московську пропаґанду, а навіть підпираєте її грішми, як на се вказують грошї вислані брату Венелїна. Наслїдком сеї статї правительство наказало старостї Балайтію перевести слїдство. Балайтій поїхав на сам перед до Великої Тибави і там списав протокол, хто й кілько

[1]) Там була перекладена й моя замітка.

гроший дав брату Венелїна. Дізнавши ся, що гроші передав йому о. Ж., поїхав до нього до С. і стягнув із нього протокол, хто, на що і як зібрав сї гроші. Се було 27-го сїчня (1903). Дня 17 марта появив ся у о. Ж. другий раз Балайтій і списав другий протокол про те: хто Ви, кілько разів були Ви на Угорщинї і в нього, що Ви тут робили, де й коли познайомив ся він із Вами? При тім порадив йому повідомити Вас, аби Ви не ходили по Угорщинї, а спеціяльно по Угорській Руси". Пізнїйше я довідав ся, що мене велено було арештувати, коли лише появлю ся на Угорщинї і мене дїйсно арештовано в однім селї, але з иньшої причини, а не наслїдком сього розпорядженя тай зараз випущено по знятю протоколу.

Таким чином вивансував я на Москаля і московського пропаґандиста, що сипле грішми та став загрожувати „мадярській свободї". Тай біднаж та свобода, коли вона дрожить перед такими як я пропаґандистами, тай перед такими сумами, жертвуваними бідному селянинови, який певне й не розуміє нї пропаґанди, нї панславізму, нї загалом нїяких ізмів та ідей, що підкопували би Мадярорсаґ!

Так, в Угорщинї дїйсно є свобода: для панів — робити, що їм подобаєть ся, для мужиків — слухати панських розпорядків, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати з голоду!

Про побут мужиків і про економічні відносини між ними був я зібрав підчас своїх мандрівок по Угорщинї значне число інтересних записів; на жаль, більшість із них пропала; та все ще й з тих, які переховали ся, можна не одно довідати ся. Я наведу тут два такі оповіданя; перше записане 1896 р. в північній Угорщинї (не далеко від Мункача) в Бережській столицї, друге 1903 р. в південній Угорщинї в Арадській столицї (не далеко Сербії). Оповіданя, як видно, походять із двох протилежних точок та з неоднакових культур: з під пустих Карпат та з урожайної банатської землї; але настрій обох оповідань дуже однаковий, а се найлїпше доказує, що гнете угорський народ (без огляду на нації) і що варить ся між ним. Стан той дуже піднесений і більше як десять лїт не можна буде його протягти без ґрунтовних реформ; без них не поможе нї та ославлена „мадярська свобода", нї „мадярська армія", задля якої нароблено теперішного заколоту в Угорщинї.

Перше оповіданє записане в селї Стройнї. В нїм відповідає менї мій оповідач на питанє, як йому живеть ся, такими словами[1]):

...Но, йа жúву так, шчо за горáзд ни знáу. Живý íзза рук. Та киб сам жиў íзза рук, нáй би бýло. Йи чéтверо дьитú ў мéни. Ізза рук уплáчьуу ўсьáку дань. Вадь кобú зáробок ўсе буў, нáйби бýло й отó. Айбо ни йи зáропку ўсе, а ў зимí ни́ґда ни йи йогó туй, хібá тко свóйі волú мáйи... áйбо тóму ни йи бідú. Зéмльі тóлько ни мау, шчо ныґди ýйти с хúжи вон. Йиннýм коровицьу маў і на утý плачьý три срібéрньі ў лыíто пасовóго. Но, киб лем отó, за отó ўжеʼм ни казáў, áйбо платú за бóку по золотóму на кóждойи лыíто. Ай тóго ни дóста: вармéтьщину платú і идú робú шпитальныí! Типéрь продáўйим й тотý коровицьу, бо мýсьіўим... І за отý коровицьу кýпиўйим хлыíба, бо ньі з ýтки... Типéрь сьа на другу і ни надыíу, бо ньі зашчо купúти і ни кýпльу! Ни маў мöй ньáньо нич і йа ни мáу!... Ідé йарь, óддики ўже вéсна... Та миныí йиннó, йак йарь, так зимá, бо ныґди йаровáти. Истинна прáўда. Тóлько ми но йиннó лыíпши, шчо типлó, та йи зáробок: а ў зимí ни зáропку, ничóго ни йи, ни ныíшчого жúти Чéрез лыíто тóлько би чоловíк заробúў, шчо бýло би дáґде на зúму перебýти йакí тúжньі — áйбо прийдé óсьінь, тай би й дýшу ўзьалú ш чоловíка!... Ўшúтко бирýть, кибú лем найшлú, і ни звíдауть, ож йак йа будý з дьітьмú, іж жонóў... І на йидéн обíд ни лúшать! І то ни хóчи слýхати, шчо йа кáжу, ож бóйте сьа Бóга, шчо йа з дьітьмú ўчúньу? Смíйú сьа й слýхати ни хóчи! Ци миныí лехкó булó коровýу продавáти типéрь? Читвéро дьитú, ў зимí молокá ни бýло, типéрь булá би сьа отелúла, áйбо мýсьіўим продати, бо дóўжен бýўим, та на хлыíб. Лéдвом тóлько оптьáх, шчо купúўим кóблик киндирúцьі. Тай отó хотьíли ўзьатú, ай йа кáжу: Ни дам, йа з дьітьмú з гóлоду ни поўмираў!... Кáжи: Заробúў ись на паньськóм, ў ґрóўфа, дýтки, шчось дрова рíзаў! — Заробúўим! Плачьý ўсе, кóльком гóден, ай нирáз им ни гóден. Бо йде вилúґдень, шчо обúх собí хоть пáску купúў, тай на дьíти сорочúнú! — Прийшóў бирóў з нотáрушом. Булó дві вíка киндирúцьі, отó засеквеструвáли у мéни, ож кидь ни дам до 14 ньньíў три срібéрних, то

---

[1]) Се оповіданє було надруковане в передмові до »Етногр. Збірника« т. III, ст. XV—XVI, але що те виданє занадто спеціяльне і незвісне в ширших кружках, то передруковую тут його ще раз.

продадýть. Лишúўим буў собí на козý на йинну́; пйáтку бýўим лишúў; тай прийшóў нотáруш, тай узьáў у нья і киндирúцьу!... Такúй ту сьвіт, йак прáўда úстинна.

Друге оповіданє записане в селї Семлаку, де Русинів лиш невеличка горстка. Воно звучить:

Перше бúло на Семлáку добрí, кęд нáши правослáўни крестійáни, Русна́ци, прúшли до Семлáка, зо шарúской столúци, з Верлíха, Дубóви, Бехерйóва, а і с Цúґли, іс Польáнок, із Мерошóва. А прóшто óни прúшли? Тьáшки рóки бúли. А нé лем с тих сьíл прúшли, áле а і з вéце. Óні чьýли, же на мадьáрскім крáйу йę льíпше. Зá то прúшли ту, жéби мóгли жúти, ай не лем до Семлáка, áле так ходúлі правослáўни крестійáни Русна́ци, йак тóти мурйáнки хóдьат, кęт през йę́дну кýпку мурйáнок віс перéйде, так сьа мурйáнки росходжьáйут, кáжда мурйáнка свій мíшок нéсе, так і óні свóйі дьíтки на хęрбéтьі нéсли з гірньацкóго крáйу на мадьáрскúй. Котрúй де зáшол, та там óстал; котрúй на Семлáку, котрúй на Натлáку, котрúй на Варйáшу, котрúй на Кетвéйу і на Вíндзі і на Пецці і на Батóньі і на Перéку. Так сьа поросходúли акурáт, йак і тóти мурйáнки, кęт през них віс перéйде. А нę йę ай тáке сéло, йак Пéрек. На Перéку бúло колúсі барз добрі, бо дістáли от пáніў велúку полегóту тóўди. Бýли пýсти зéмльі, так йім дáли на вúплат, а нé барз іші тóўди хотьíли, же то йę íші недóбрі; а тéпер тáк сьа Бóгу мóльат, ай зá тим хóдьат, кę' би йім пáн Біг бил на помóчі, рáди би бúлі, кę' би сьа мóгли зас до кýпки зíйти. Бúла бíда на крестійáніў православних Русна́кіў, бо кęт посходúли на мадьáрскúй крáй, тáки бúли, йак тот зáйац ў льíсьі: хто не хотьíл, лем тóт сьа нá ньім не пошпóтил. Так сьа трапúли і по пйáтме ў йę́дньі хúжі бивáли. То тóўдúй бúло, кęт тьáшкúй рік бил. Так óні тéпер хóтьат дáйак úншак нá край вúйти, бо жльі бúло тóўдúй, кęт сьа поросходúли, а тéпер йę ішę гірше. Бо тóўдúй бúло льýда мéньше, зéмльі вéцей бúло, а тéпер сьа льýда наспорúло, а панóве зéмльі поодбирáли. На тáкі пýсьтьі, де гóдни дві мáли сéла бúти, а там жúйут тéпер по двóме, по трйóме панóве; а мýсьат худóбни льýде робúти на пóли дármo. Пíде робúти по штирáцать ґрайцáрúй нá ден, а о свóйім хльíбі. Най сой кáждúй порахýйę, ци бýде худóбний, ци бýде пан, ци тáкúй члóвек, што мат пйатéро дьítúй áбо четвéро, а він не мат борóзди зéмльі йę́дной тáкой, жéби хо' лем тíўко мал свойóго, жéби сьа міг в.....и, áни тíўко нé мат свойóго. Нé мат хúжи, нé мат

зе́мльі. От піў пльа́цу пла́тит три́цят срібла аре́нди. Де він по́тим го́ден вижи́ти зо 40 крайца́ри, што йіх дістане на на́псам? І то най со́бі ка́ждий і́ші раз порахўйе, же жіст на рано за де́сьат ґрайца́ри і жіст на полу́дне за де́сьат і на вече́рйу за де́сьат, то уш сут трицат ґрайцарий; уж му не остало з йо́го напса́му лем 10 ґрайцарий. Кіўко йо́му тре́ба роби́ти, же́би со́бі ку́пил йе́ден ме́тер пшени́ці? Ньіж він заро́бит на ме́тер пшени́ці, йо́го дьіти із голо́ду по́мрут! А і то́то і́ші ра́д би худо́бний чло́век бил, лем ке́дби і́ші мал ка́ждий ден на́псам на 40 крайцарий. Але кет сьа тра́фит так, ай йак йест, же не лем йе́ден, а́бо дво́ме пі́шли роби́ти по 40 кр., лем ке' би ма́ли де. Але ай по два ти́жньі сьа не тра́фит, ле́м сьа так тра́фит, йак шльі́пі ку́рі бо́бок зе́рна на́йти. Не йе́ден а́ні не дво́ме пла́чьут пі́льа сво́йіх дьітий, што йім не ма́йут што да́ти йісти. Уж йедно шест ро́кіў, йак сьа тра́пйат і найве́кше па́ньство про́сьат, што векшо́го уж не́ йест, так сьа йім про́сьат, майут о́ни зе́млі дост, а не го́дни ни́йак раз вісти́ти. Уш йакий чьас прихо́дит, же уж сьа бу́дут так росходжьа́ти, йак сьа то́ўди росходи́ли. Пішол би не лем йе́ден, а́ні не дво́ме під другого кра́льа, але кет спера́йут, не хо́тьат пусти́ти, на́зад йіх верта́йут. Уш так йім прихо́дит, же сьа йе́ден на другого зне́се; заробити не го́ден, кра́сти не слибі́дно, бо йе заказа́но, так уш сут на́ тьі дра́зьі, же лем то́то зро́бйат, же бу́де на си́лу йе́ден од другого́ брал. Уж йім так допи́ло, што г во́ дни, на полу́дне, му́сит пі́ти ўзьа́ти, бо сой так ми́слит, же му ўши́тко йе́дно; йак му пі́льа дьітий з голо́ду гме́рти, так му ў крими́нарі би́ти, бо там ходз лем йісти да́дут. А дьіти кед до́ма по́мрут з голо́ду, та не бу́де видьіти. А на ули́ци му не слибі́дно гмерто́му би́ти, лем го му́сит варо́ска да́ти похова́ти. Так лью́де бесьідўйут, же льі́пше не бу́де, ньіж на пе́ред жльі не бу́де. Так лью́де чека́йут, йак ка́ньи до́ждьжьу че́кат, же́би сьа да́йак уж оберну́ло, а́бо да́ка коле́ра, а́бо дака ві́йна, бо уж не го́дни стьаго́би терпі́ти. І так повіда́йут, же льі́пше не бу́де, ньіж наййасьні́ший а старий царь жи́ти бу́де. Так повіда́йут, же йак наййасьні́ший царь Бо́гу ду́ха да́дут, та усе́ сьа му́сит да́йак и́ншак оберну́ти. Але за́ то лем най йіх пан Біх три́мат до йіх чьа́су; а́ле йіх проси́ме с каждой стра́ни, йак од вихо́ду, так од запа́ду, ке́би сьа змилува́ли а да́ку полего́ту да́ли, же́би зме йім дьакува́ли. На йедного сьа рихтува́ли так йак на па́на Бо́га, же тот йім дайа́ку полего́ту даст, але што сьа ста́ло? Бо́гу ду́ха дал. А іше

сьа чьуду́йут льу́де вели́ким чьу́дом, кęд йо́го же́на породи́ла, пре́ці полего́та би́ла, бо худо́бним льудьам порцийа пропа́ла, а на то́го, што сьа так рихтова́ли, так Бо́гу ду́ха дал, а ни йа́кой полего́ти не́ йęст по́ ним. Так ўсе льу́де про́сьат Бо́га, кę' би він жил, та било льіпше би́ло. А так йę жльі, што уже гірше на сьвітьі не мо́же би́ти".

Коли Феєрварій буде мати на стільки політичного розуму, що заграє тепер своїм противникам на струну суспільних реформ і переведе їх у житє, тоді ні коаліції, ні теперішнім лібералам не поможуть ніякі крики та шовіністичні фрази про „мадярську свободу", бо народ змете їх із лиця землї, що й слїду по них не останеть ся. Та чи буде мати Феєрварій той розум і силу і волю забрати ся до таких реформ?

Володимир Гнатюк.